Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2025 **Sayı/Issue: 28**
Cilt/Volume: 12 **Sayfa/Page: 249-276**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 16/01/2025 **Makale Kabul Tarihi: 01/08/2025**

DUGALD STEWART VE İSKOÇ AYDINLANMASI: FELSEFİ VE DÜŞÜNSEL KATKILAR

Mümin KÖKTAŞ*

Öz

İskoç filozof Dugald Stewart (1753-1828) İskoç Aydınlanması geleneği içinde yetişmiş, bu geleneğin 19. yüzyıla taşınmasında temel aktörlerden biri olmuştur. Stewart, Edinburgh Üniversitesi'nde 25 yıl boyunca, İskoçya, İngiltere, Amerika ve Kıta Avrupası'ndan gelen öğrencilere ders vermiştir. Ahlak felsefesi, siyasal düşünce, siyasal iktisat ve eğitimi birbiriyle ilişkilendiren Stewart hem yazılarında hem de derslerinde bu alanları birleştirici bir yaklaşım benimsemiştir. İskoç felsefesinin Britanya'daki kamusal yaşamın geniş alanlarına etkide bulunmasında önemli bir rol oynamıştır. Sadece saygı duyulan etkili bir akademisyen değil aynı zamanda büyük bir sentezci ve sistemleştirici bir düşünürdür. İskoç okulunun eserlerini bir araya getirerek bugün klasik liberalizm olarak adlandırdığımız düşüncenin temelini atmıştır. Adam Smith başta olmak üzere kendinden önceki düşünürlerin eserlerini derleyerek sonraki oluşumların zeminini inşa etmiştir. Bu açıdan Stewart hem İskoç Aydınlanması felsefesinin çerçevesinin oluşumunda hem de klasik liberal düşüncenin gelişiminde anahtar bir konumda bulunmaktadır. Bu makalede Stewart'ın eserleri ve ilgili ikincil literatür üzerinden tarihsel ve felsefi analiz yöntemi kullanılarak, onun İskoç Aydınlanması içerisindeki konumundan hareketle ahlak felsefesi ve siyasal düşünceye yaptığı katkılar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dugald Stewart, Aydınlanma, İskoç Aydınlanması, 18. Yüzyıl.*

DUGALD STEWART AND THE SCOTTISH ENLIGHTENMENT: PHILOSOPHICAL AND INTELLECTUAL CONTRIBUTIONS

Abstract

Scottish philosopher Dugald Stewart (1753–1828) emerged as a central figure in the Scottish Enlightenment and played a pivotal role in extending its influence into the 19th century. He spent 25 years teaching at the University of Edinburgh, where he lectured to students from Scotland, England, America, and Continental Europe. In both his writings and lectures, Stewart adopted a comprehensive approach that integrated moral philosophy, political thought, political economy, and education. He

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mkoktas@aybu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7559-9025

Önerilen Atıf: Köktaş, M. (2025). Dugald Stewart ve İskoç aydınlanması: Felsefi ve düşünsel katkılar. *Akademik Hassasiyetler*, *12*(28), 249-276. https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1621648

significantly contributed to the expansion of Scottish philosophy into various domains of British public life. Stewart was not only a highly respected and influential academic but also a remarkable synthesizer and systematizer of ideas. By consolidating and expanding upon the works of earlier Scottish thinkers, particularly Adam Smith, Stewart laid the intellectual foundations for what would later become known as classical liberalism. In this regard, Stewart occupies a pivotal position both in shaping the framework of Scottish Enlightenment philosophy and in advancing classical liberal thought. This article evaluates Stewart's contributions to moral philosophy and political thought through a historical and philosophical analysis of his works and relevant secondary literature, emphasizing his role within the Scottish Enlightenment.

Keywords: *Dugald Stewart, The Enlightenment, The Scottish Enlightenment, The Eighteenth-Century.*

Giriş

Bu makalenin amacı, Türkçe literatürde Dugald Stewart üzerine yapılan müstakil bir çalışmanın neredeyse hiç olmaması nedeniyle,[1] onun birbirinden ayrılması mümkün olmayan ölçüde ilişkili ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, siyasal iktisat ve eğitim alanlarındaki yaklaşımlarını ve düşünsel katkılarını inceleyerek literatürdeki bu boşluğu doldurmaya bir katkı sunmaktır. Stewart'ın hayatı, eserleri ve ikincil literatür temel alınarak, onun bu alanlardaki çalışmalarının İskoç Aydınlanması'nın entelektüel geleneği içerisindeki yeri ve önemi değerlendirilecektir. Bu çalışma, Stewart'ın İskoç Aydınlanması'nı sistematikleştirerek 19. yüzyıla taşıdığı, bu süreçte ahlaki, siyasi ve iktisadi düşünceyi dönemin toplumsal ve entelektüel ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde yeniden şekillendirdiği savını ileri sürmektedir. Tarihsel ve felsefi bir analiz yöntemiyle, Stewart'ın fikirlerinin kalıcı etkileri ve klasik liberal düşüncenin gelişimine olan katkıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İskoç Aydınlanması, 1700'lü yıllardan 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar, entelektüel ve kültürel faaliyetlerin, farklı bilgi alanlarındaki düşüncelerin ve gelişmelerin yoğun bir şekilde yaşandığı dönemdir. Burada, akıl, duygular, deneycilik ve ilerleme gibi kavramlara duyulan bağlılık hem doğal hem de sosyal bilimlerin gelişimine öncülük etmiştir. İskoç Aydınlanması'nın etkisi, felsefe, ekonomi, siyaset ve edebiyat gibi çeşitli alanlara yayılarak İskoçya ve ötesinde etkili olmuştur.[2] Francis Hutcheson, David Hume, Adam Smith, Thomas Reid, Dugald Stewart gibi düşünürler bu entelektüel hareketin şekillenmesinde önemli roller oynamışlardır. İskoç Aydınlanması'nın temelinde, insanın ilerlemesi için bilginin, duyguların ve akıl gücünün önemi konusunda bir inanç bulunmaktadır.

[1] Stewart'la ilgili YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde herhangi bir lisansüstü çalışmaya ve müstakil bir akademik yayıma rastlanmamıştır.

[2] Sher'in (1990, s. 87) ifade ettiği gibi, günümüzde psikoloji, din, epistemoloji, metafizik, mantık, etik, hukuk, sosyoloji, tarih, ekonomi, siyaset bilimi, tarih felsefesi, retorik, edebiyat eleştirisi ve daha da arttırılabilecek alanlar Aydınlanma çağında İskoç ahlak felsefesi çalışmalarında kendine yer bulacaktır.

Stewart, ahlak felsefesi, zihin felsefesi, metafizik, siyasal iktisat, psikoloji ve deneysel bilimler tarihine katkılarıyla tanınan (Tannoch-Bland, 1997, s. 307), İskoç Aydınlanması geleneği içinde yetişip bu geleneği 19. yüzyıla taşıyan ve zamanının Avrupa *Republic of Letters* (Aydınlar Cumhuriyeti) dünyasında en etkili akademisyenlerden biridir. Stewart, Aydınlanma hareketini sistematikleştirerek 19. yüzyıla geçişi gerçekleştirmiş, Wood'un (2000, s. 1) ifadesiyle sonraki nesillerin İskoç Aydınlanması hakkındaki görüşlerini başka herhangi bir kişiden daha çok etkilemiştir. Böylece İskoç Aydınlanması popülerleşerek kamusal hale gelmiştir. Winch'in (1983, s. 26) ileri sürdüğü gibi, Stewart'ın anlaşılması için onun bu yorumcu ve aracı rolü ihmal edilmemelidir. Bu bağlamda, Stewart'ın bu İskoç geleneğindeki entelektüel konumlanışı, Fransız Devrimi'yle yüzleşmesi nedeniyle bir farklılık da oluşturmaktadır. Yerleşik Aydınlanma düşüncesi hem Fransız Devrimi'nin mevcut başarısızlığına bir açıklama getirmekte hem de toplumun ve ahlakın uzun vadeli evrimiyle ilgili kaygıların pratik siyasi reformlara nasıl dönüştürüleceğine dair çözüm sunmakta zorlanmaktaydı. Stewart bu dönemde radikal bir adım atarak nüfus artışı, ticaret gibi konuları siyasal iktisat çerçevesinde, ahlak felsefesi üzerine verdiği dersin uzantısı ama ondan ayrı bir başlık halinde ele almaya başlayarak bir yanıt oluşturmaya çalışmıştır (Weber, 2023, s. 37). Bu hem ahlaki hem de siyasal reformların temel ilkelerini yeniden değerlendirme çabası olarak görülebilir.

Edinburgh Üniversitesi Ahlak Felsefesi Kürsüsüne atandıktan sonra, Stewart, 25 yıl boyunca İskoçya, İngiltere, Amerika ve Kıta Avrupasından gelen öğrencilere ders vermiş, filozof ve ahlak felsefesi profesörü olarak, İskoç Aydınlanması'nın zihinsel ve kültürel mirasının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Üniversitedeki bu ahlak felsefesi kürsüsü, doğal ve ahlaki bilimler arasında bir köprü işlevi görerek üniversite müfredatında önemli bir görev icra etmekteydi. Stewart, Hume, Reid ve Smith gibi İskoç Aydınlanması'nın öncülerinin fikirlerinden derin bir şekilde etkilenmişti. Onların fikirlerini daha da geliştirerek, bu fikirleri etik, siyaset ve estetik gibi geniş bir yelpazede uygulamaya çalıştı. Ancak, Stewart'ın temel amacının erdemli davranışları geliştirmeye yönelik ahlaki gelişme olduğunu ve bunu gerçekleştirmek için liberal ve demokratik bir eğitim programı sunmayı tasarladığını belirtmek gerekir. Mackintosh (1862, s. 267), Stewart'ın büyük eserlerin yazarı ya da önemli gerçekleri keşfeden bir kişi olmaktan ziyade erdemli davranışların gelişmesini sağlayan ve bilimsel eğitimi geniş bir kitleye ulaştıran kişi olarak önemi üzerinde durur. Duyarlılıktan edebi güzelliğe ve ahlaki mükemmelliğe uzanan bu belagat türünde muhtemelen zamanında hiç kimse onu aşamamıştır.

Stewart, ahlaki niteliklerin nasıl anlaşılması gerektiği ve ahlaki değerlerin gerçekliği konusunda yazılar yazmış, hukuk felsefesiyle siyasal iktisadı birleştirmeye çalışmıştır. Bunun yanında, siyasal iktisadı ahlak felsefesinin doğrudan bir uzantısı olarak gördüğünü belirterek, kendisini de bu açıdan İskoç geleneği içine yerleştirmiştir (Haakonssen, 1996, s. 226).

Sağduyu (*common-sense*) felsefesinin[3] yaygınlaştırılmasına büyük katkıda bulunmuş, İskoç Aydınlanması tarih yazımının ilk tarihçisi olmuştur. Onun sayesinde, İskoç felsefesi Britanya'nın düşünce hayatının hemen hemen her yönüne dokunmuştur. Stewart sadece saygın ve etkili bir öğretmen[4] değildi, aynı zamanda büyük bir sentezci ve düzenleyiciydi (Michie, 1997, s. 8). Başta Smith'in eserleri olmak üzere İskoç okulunun çalışmalarını birleştirerek, şimdi klasik liberalizm olarak adlandırdığımız şeyin temelinin oluşmasını sağlamıştır. Bu açıdan, hem İskoç Aydınlanması felsefesinin çerçevesinin oluşumunda hem de klasik liberal düşüncenin gelişiminde Stewart önemli bir konumdadır.

Stewart, tarihsel referans kanonunun şekillenmesinde merkezi bir rol oynamış, İskoç Aydınlanması'nın "mucidi" olarak anılmıştır. Glasgow'da Adam Smith ve Thomas Reid'in öğrencisi olan, sonrasında Edinburgh'taki Ahlak Felsefesi Kürsüsünde Adam Ferguson'ın yerine geçen Stewart, İskoçya'nın 18. yüzyılın ikinci yarısındaki önde gelen entelektüel figürlerini "okul" olarak tanımlayan ilk kişi olmuştur (Sebastiani, 2013, s. 1; Wood, 2000, s. 3). Stewart, Avrupa felsefesinin zihin ve insan doğası konularında yeni bir yaklaşımla tanışmasını sağlamıştır. Oluşturduğu kanon, Smith, Ferguson, Lord Kames ve John Millar tarafından Edinburgh ve Glasgow'da ayrıntılı bir şekilde ele alınan medeni toplum tarihiyle Aberdeen'de Reid tarafından ortaya konulan *common-sense* (sağduyu) felsefesi ilkelerini birleştirmiştir. Montesquieu'nün yöntemini Shaftesbury ve Hutcheson tarafından işaret edilen felsefi yolla birleştirerek, bu isimlerin İskoçya'nın modern bir Metafizik Felsefesi'ni (zihin felsefesi) oluşturmasını sağlamış ve Stewart bu bağlamda kendisini hem bu geleneğin bir mirasçısı hem de bir koruyucusu olarak göstermiştir (Wood, 2000, s. 3). Diğer bir ifadeyle, bir yandan tanık bir yandan tarihçi olarak, icat ettiği bir geleneğin gerçek izlerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır (Sebastiani, 2013, ss. 1-2). Stewart için Kuzeyin Atina'sının "İskoç Platon"u ifadesi kullanılmıştır. Bunun en önemli nedeni, Edinburgh'un 19. yüzyılın başlarında "Modern Atina" veya "Restore Atina" olarak tasvir edilmesi ve böylece İskoç başkentinin Britanya

[3] İskoç sağduyu felsefesi, 18. yüzyılda İskoçya'da Thomas Reid öncülüğünde ortaya çıkan ve insan bilgisinin temelinde sağduyunun yattığını savunan bir düşünce akımıdır. Bu filozoflara göre, dış dünyanın gerçekliği, nedensellik ilkesi ve kendi zihnimizin varlığı gibi herkes tarafından paylaşılan ve doğuştan gelen bazı temel sağduyu ilkeleri vardır. Bu ilkeler insan doğasının özünde bulunduğu ve bize öğretilmelerine gerek olmadığı için kanıtlanamazlar, ancak varsayılmaları gerekir. Sağduyu filozofları, bu nedenle, Hume'un deneyimlere dayalı duyuların ötesindeki bilgilerin güvenilmez olduğu ve nedenselliğin sorgulanması anlamına gelen şüpheciliğini reddederler. Sağduyu ilkelerinin güvenilir ve evrensel olduğunu iddia ederler. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, doğal dünyanın, kendimizin ve zihinsel yetilerimizin yaratıcısı olarak bir Tanrı'nın varlığına inanırlar. Ayrıca, insanın doğal dünyanın bir parçası olduğunu düşündükleri için, Francis Bacon ve Isaac Newton'un bilimsel yöntemlerini kullanarak insan doğasını incelerler. Ancak, bu yönteme bağlı kalırken bilincin sağduyu ilkelerinin anlaşılmasında ve deneyimlenmesinde kritik bir rol oynadığını vurgularlar. Bu nedenle, bilincin hem hayatlarımızda hem de felsefedeki yeri onlar için büyük önem taşır (Broadie, 2009, ss. 236-7).

[4] Henry Cockburn, Stewart'ın hocalığıyla ilgili şunu ifade eder: "Onun dersleri benim için cennetin kapılarının açılması gibiydi" (Rendall, 2012, s. 144).

imparatorluk dünyasının entelektüel merkezini temsil etmesiydi (Bow, 2022, s. 1).

Stewart aynı zamanda estetik alanında öne çıkan bir figürdü. Sanat ve edebiyatın insan deneyimini zenginleştirme, ahlaki ve entelektüel gelişimi teşvik etme gücü olduğuna inanmıştı. Stewart'ın estetik anlayışı, güzelliği görsel algıdan kaynaklanan bir haz olarak tanımlayarak, güzellik ve beğeni kavramlarını zihinsel yetilerin işlemleriyle ilişkilendirir. Bu yaklaşımla, estetik deneyimi metafizik spekülasyondan uzaklaştırarak, zihinsel süreçlere dayalı bir epistemolojiye yönelmiş, on sekizinci yüzyılın estetik teorilerinin son noktasına önemli bir katkı yapmıştır (Townsend, 2007, s. 273). Stewart'ın estetik üzerine çalışmaları, İskoç Aydınlanması sırasında Edinburgh'u edebi ve kültürel etkinliklerin merkezi haline getirmeye yardımcı olmuştu. Ancak, Britanya'da 19. yüzyılda estetik alanındaki fikir birliğinin zayıflaması nedeniyle, Stewart'ın estetik konulardaki fikirleri arzu ettiği ölçüde takipçi bulamamıştır (Hipple, 1955, s. 96).

1. DUGALD STEWART'IN ENTELEKTÜEL YOLCULUĞU VE AKADEMİK MİRASI[5]

Stewart, 22 Kasım 1753'te Edinburgh'da doğmuştur. Adını, Glasgow Üniversitesi mezunu ve yaklaşık elli yıl din adamı olarak görev yapan büyükbabasından almıştır (Macintyre, 2003, s. 6). Babası Dr. Matthew Stewart, öncesinde papazlık yapmış, daha sonra Edinburgh'taki matematik kürsüsünde Colin Maclaurin'in[6] halefi olmuş ve geometrik yöntemi büyük bir ustalıkla uygulayan Britanyalı matematikçilerden biri olarak tanınmıştır. Annesi, Edinburgh'daki bir avukatın kızıydı. Bu nedenle Stewart babasının tarafından Presbiteryen papazlığıyla, annesinin tarafından ise Edinburgh avukatlarıyla bağlantılıydı. Bu iki meslek İskoçya'daki en etkili mesleklerdendir.[7]

Stewart, sekiz yaşındayken Edinburgh Lisesi'ne girmiş, orada çevirilerinin zarafetiyle dikkat çekmiştir. Antik Roma'nın düz yazı ve şiirsel eserlerine duyduğu sevgiyi bu dönemde edinmiş ve hayatı boyunca sürdürmüştür. 1765-66 öğretim yılında, yani on üç yaşındayken Edinburgh Üniversitesi'ne girmiştir. Burada Adam Ferguson (ahlak felsefesi profesörü), John Stevenson (mantık profesörü) ve Hugh Blair'den (retorik ve güzel sanatlar profesörü) dersler almıştır. Edinburgh'taki eğitimini tamamladıktan sonra, 1771'de Glasgow'a gitmiştir. Burada Ferguson'un yönlendirmesiyle Thomas Reid'ın öğrencisi olmuş ve İskoçya'nın estetik geleneğine önemli

[5] Bu bölümdeki atıf verilmeyen biyografik veriler için James McCosh'tan (2012) yararlanılmıştır.

[6] Maclaurin, Edinburgh'taki matematik kürsüsüne Isaac Newton tarafından tavsiye edilmiş ve Newton'un ölümünden sonra onun bilimsel yöntemini kaleme alarak Aydınlanma düşüncesindeki Newton etkisinin oluşmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Maclaurin'in bizzat kendisi Matthew Stewart'ın halefi olmasını teklif etmişti (Macintyre, 2003, ss. 8-9).

[7] İskoç Aydınlanmasında kilise ve hukuk konusunda bkz. Mümin Köktaş (2019), "İskoçya'da Aydınlanmanın Tarihsel Bağlamı", *İskoç Aydınlanması: Bir Sivil Toplum Perspektifi*, ss. 77-152, İz Yayıncılık.

katkılar yapacak olan Archibald Alison'la oda arkadaşlığı yapmıştır. 1772 sonbaharında, on dokuz yaşındayken, Edinburgh'taki matematik kürsüsünde babasının yerine derslere girmiştir. 1775'te Stewart, babasının yardımcısı ve ardılı seçilmiş, 1778'de Adam Ferguson'un Amerika'ya bir komisyonun sekreteri olarak gitmesi üzerine Ferguson'un ahlak derslerini onun adına üstlenmiştir. Bu dönemde ayrıca doğa felsefesi üzerine dersler vermiştir. 1785'te Ferguson istifa edince, Stewart, özellikle uygun olduğu bu göreve, Edinburgh Üniversitesi'ndeki ahlak felsefesi kürsüsüne atanmıştır (Michie, 1997, s. 15; Broadie, 2009, ss. 284-5). Stewart Aydınlanma döneminde dikkate değer bir kamusallık oluşturan Spekülatif Topluluğu, Felsefe Topluluğu, Newtoncu Kulüp, Cuma Kulübü, Oyster Kulübü gibi sivil kuruluşlar içerisinde farklı felsefi konularda sunumlar yaparak akademik hayatın dışında da tartışmalara katılmıştır (Macintyre, 2003, s. 26, 121). Üniversitedeki görev süresi boyunca Stewart, Sir Walter Scott, Thomas Carlyle, Thomas Brown, Francis Jeffrey, James Mill, Henry Cockburn ve Lord Henry Brougham gibi geleceğin birçok liderine ve düşünürüne dersler verip onları etkilemiştir.[8]

Stewart, yukarıda belirtildiği gibi genç yaşta Roma edebiyatıyla tanışmış, bu edebiyat geleneğinden ilham almıştır. Eğitimi sırasında Locke düşüncesiyle temas kurmuş, onu takdir etmiş, ancak Locke'un fikirlerinin sınırlarını fark ederek zihindeki temel yasalar konusunu Locke'un gözden kaçırdığını düşünmüştür. Fakat Stewart üzerinde daha büyük bir etki, metafiziksel yetenekleri pek olmayan ama tamamen Roma tarzında ve biraz da pagan bir üslupla öğretim veren Ferguson tarafından sağlanmıştır. Kendi babasından ve akademik eğitiminden, düşüncelere açıklık ve tutarlılık kazandırmak için çok uygun olan geometrik yöntemden şevkle yararlanmış ve bu ona sonuç çıkarmada dikkatli olmayı öğretmiştir. Bu nedenle, Stewart matematikçi olan metafizikçilerden (zihin felsefecilerinden) biri haline gelmiş, Descartes, Leibniz, Samuel Clarke, Reid ve Kant gibi isimlerle benzerlik göstermiştir. Doğal felsefe sınıfında, erken yaşlarda İskoçya'da öğretilen Newtoncu fizikle tanıştırılmış, tümevarım yönteme ve Bacon'a olan coşkulu sevgisi hayatı boyunca devam etmiş ve bu onun metafizikçiler arasındaki belirgin özelliği olmuştur. Buna rağmen, onu en çok etkileyen ve gerçekten de bütün felsefi kariyerini belirleyen öğretmen Thomas Reid olmuştur. Stewart, Reid'i model bir öğretmen olarak örnek alırken aynı şekilde Reid de Stewart'ı model bir öğrenci olarak görmüştür.[9]

[8] Mackintosh'un (1862, s. 267) ifade ettiği gibi, Stewart'ın öğrencilerinin onun en büyük eserleri olduğu söylenebilir. Mackintosh devamında Stewart'ın, erdemli eğilimler geliştirerek ve aksi takdirde verimsiz kalacak zihinleri eğiterek insanlığa büyük eserlerin yazarlarından veya önemli keşiflerin mucitlerinden daha fazla katkıda bulunabilecek bir öğretim görevlisinin önemini gösterdiğini vurgulamaktadır. Mackintosh (1862, s. 266) Stewart'ın hocalığını anlatırken yine şunları yazar: "Belki de gençlerin göğüslerine özgürlük, hakikat ve erdem için daha ateşli ve daha makul bir sevgi akıtan çok az insan yaşamıştır."

[9] Stewart kendinden önce gelen İskoç Aydınlanması düşünürlerine borcunu şöyle ifade etmiştir: "Bu konuda benden önce gelen ünlü kişilerin, Hutcheson, Reid, Smith ve Ferguson'un izinden gideceğim; aynı

Stewart 1783'te, 1787'de ölecek olan Glasgow'lu Bannatyne ile evlenmiştir. Başta 1783 ve 1788 yılları olmak üzere Kıta Avrupasında uzun seyahatler yapmıştır (Macintyre, 2003, ss. 38-40, 65-67). Fransız Devrimi'nin erken aşamalarını bizzat Paris'te bulunarak gözlemlemiştir. 1790'da yüksek başarılara, büyüleyici tavırlara ve edebi zevklere sahip bir hanımefendi olan Lord Cranston'ın kızıyla evlenmiştir. Stewart'ın evi böylece özellikle kış aylarında Edinburgh'un seçkinlerinin, İskoçya'nın bilimsel ve edebi öncülerinin uğrak yerlerinden biri haline gelmiştir.

Stewart 1792 yılında *İnsan Zihni Felsefesinin Unsurları* (*Elements of the Philosophy of the Human Mind*) adlı eserinin ilk cildini yayımlamıştır. 1793'te, farklı yerlerde yazdığı düşüncelerinin ve ahlak felsefesi derslerinin bir özeti olan *Ahlak Felsefesinin Ana Hatları*'nı (*Outlines of Moral Philosophy*) yayımladı. Diğer eserleri de ardı ardına basılmıştır: Adam Smith'in hayatı (*Account of the Life and Writings of Adam Smith)* 1793'te, Robertson'un hayatı 1796'da, Reid'ın hayatı 1802'de, *Felsefi Denemeler* (*Philosophical Essays*) 1810'da, *Elements*'in ikinci cildi 1814'te, *Metafizik ve Etik Felsefenin Gelişimi Üzerine Tez*'in (*Dissertation on the Progress of Metaphysical and Ethical Philosophy*) ilk kısmı 1815'te, ikinci kısmı 1821'de, *Elements*'in üçüncü cildi 1827'de, *Aktif ve Ahlaki Güçlerin Felsefesi* (*Philosophy of the Active and Moral Powers*) 1828'te yayımlanmıştır. 1805-1806 yıllarında verdiği derslerden oluşan *Siyasal İktisat Dersleri* (*The Lectures on Political Economy*) öldükten sonra 1855-56 yılında iki cilt halinde yayımlanmıştır.

1805 yılında, Stewart, saygın bir matematikçi ve doğa filozofu olan ancak tartışmalı dini ilkelere (özellikle Humecu şüphecilik) sahip olduğu iddia edilen ve İskoç Kilisesi'yle hiçbir bağlantısı olmayan John Leslie'nin matematik profesörlüğüne atanması konusunda, akademik özgürlükle ilgili bir tartışmaya ciddi şekilde dahil olmuştur. Leslie olayı esasında İskoçya'da, özellikle de İskoç Kilisesi'nde dini siyaset, seküler siyaset ve İskoç Aydınlanması ahlak felsefesi arasındaki gerilimleri somutlaştırmıştır. Bu olayın ortaya çıkmasında temel meselelerden biri Fransız Devrimi ve bunun ortaya çıkardığı Aydınlanma karşıtı eğilimlerdir.[10] Dini çevreler (özellikle İskoç Kilisesi) kamusal yaşamda ve üniversite içindeki hâkim konumlarını takviye etmek istemişlerdi. Aynı zamanda bir rahip olan ve hem rahiplik hem de üniversite görevini sürdürecek Thomas McKnight'ın kadroya atanmasına

zamanda bir bilim profesörünün yapması gerektiği gibi derslerimi yaşadığım zamana ve bulunduğum duruma uygun hale getireceğim." (Bow, 2013, s. 124).

[10] Stewart'ın Fransız Devrimi'ne tepkisi iyimser olmuştur. Arkadaşına yazdığı mektuplarda Fransa'daki gelişmelerden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve bunları daha geniş çaplı siyasi reformlara yönelik olumlu adımlar olarak görmüştür. Bu dönemdeki kişisel yazışmaları, kitapları ve dersleri liberal fikirlere verdiği desteği yansıtmaktadır. Devrimi rasyonel siyasi ilkelerin uygulama girişimi olarak görmüştür. Örneğin, bir arkadaşının oğlunun vaftiz babası olmayı kabul etmiş ve Thomas Paine'in *İnsan Hakları* kitabına atıfta bulunarak çocuğa felsefi ve ekonomik ilkeleri aşılayacağına dair şakacı bir söz vermiştir (Macintyre, 2003, s. 84). Stewart'ın *Elements* adlı 1792'de yayımlanan eserinde, Fransız devrimci düşünürlere özellikle de Condercet'e yapılan atıflar dikkat çeker. Ancak 1794 yılında Britanya'daki siyasi atmosfer nedeniyle Condorcet'e yapılan bu atıf nedeniyle pişmanlık duyduğunu belirtir (Rothschild, 2001, s. 57).

çalışmışlardır. Stewart bu meselede olağanüstü bir seviyede istekli davranmış, akademik bir figür olarak genellikle kamu işlerinden uzak durmayı tercih etmesine rağmen aktif bir rol üstlenmiştir. Presbiteryen bir ilahiyatçı ve akademisyen olarak Stewart, bir broşür yazarak Leslie'nin atanmasına karşı çıkanlara itirazlarını dile getirmiş, Aydınlanma karşıtı eğilimleri durdurmaya çalışmıştır (Bow, 2013, ss. 123-7). Stewart'ın buradaki temel itirazlarından birisi, üniversite kadrolarına böylesine dini çevreden gelen insanların atanmasının üniversiteyi dini kurumların uzantısına dönüştüreceği tehlikesiydi (Ahnert, 2014, s. 126). Stewart bu çabalarında başarılı olmuş, Aydınlanma karşıtı siyasetlere meydan okuyarak İskoç Aydınlanması'nın bir açıdan yeniden dirilişini sembolize etmiştir (Bow, 2013, s. 146). Bir diğer açıdan bu olay Stewart'ın muhafazakâr ve dini çevrelere karşı üniversite özerkliğini savunmasına işaret eder.

Stewart'ın 19. yüzyıl entelektüel hayatında etkisini görmek için altının çizilmesi gereken konulardan biri onun muhafazakâr görüşlerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde, 1802 yılında yayımlanmaya başlanan Britanya'nın en önemli Whig dergilerinden birisi olan *Edinburgh Review* üzerindeki etkisidir. Stewart'ın düşünceleri derginin entelektüel ve editoryal temellerini şekillendirmiştir. Aralarında Stewart'ın öğrencileri olan Francis Jeffrey ve Henry Brougham gibi kişiler *Review*'ı kurarak onun siyasi, ekonomik ve metafizik ilkelerini dergiye entegre etmişlerdir. Bu nedenle *Review*, reformist Whig fikirleri için önemli bir platform haline gelmiştir. Aşağıda belirtilecek olan Jeffrey ve Stewart arasındaki anlaşmazlıklara rağmen, Stewart'ın *Review*'ın kurucuları üzerindeki etkisi, onun felsefi ve eğitsel ideallerinin derginin misyonuna yerleşmesini sağlamıştır (Paoletti, 2012, ss. 162-3). Ancak, *Review*'un muhafazakarlık karşıtlığında tümüyle tutarlı olmadığı, özellikle bu durumun Fransız materyalist düşünürlerine yönelik eleştirel tavırlarında belirgin olduğu görülebilir (Deane, 1975, s. 283).

Stewart 1806 yılında, Whig Partisi iktidarında mali olarak kendisini rahatlatacak *Edinburgh Gazette* yazarlığı pozisyonuna bir hizmet yükümlülüğü olmaksızın yıllık 300 pound maaş karşılığında atanmıştır. Bununla birlikte, Stewart, 1809'da sağlığının riskli hale gelmesi ve ikinci eşinden olan oğlunun ölümüyle durumunun daha da kötüleşmesi nedeniyle, Dr. Thomas Brown'a adına ders vermesi için ricada bulunmuştur. 1820 yılında 25 yıl çalıştığı ahlak felsefesi kürsüsünden ve üniversiteden nihai olarak emekli olmuş, 1822 yılında ise felç geçirmiş, ancak kısmen iyileşmiştir. 11 Haziran 1828 tarihinde de hayatını kaybetmiştir. Canongate'de ailesinin mezarında defnedilmiştir. Edinburgh'taki Calton Tepesi'nde onun onuruna İskoçya'nın en dikkat çekici anıtlarından biri inşa edilmiştir.

Stewart'ın toplu eserleri, 10 cilt olarak Sir William Hamilton tarafından bir araya getirilmiştir. Hamilton, doğru olmadığını düşündüğünden Stewart'ın eserleriyle ilgili not veya yorum yapmadan bu edisyon çalışmasını tamamlamıştır. Stewart'ın İskoçya'daki ünü, Edinburgh Üniversitesi'nin itibarını artırmıştır. Onun İskoçya'da zihin ve ahlak bilimlerinin

ilerletilmesindeki etkisi, muhtemelen herhangi bir diğer kişiden daha büyük olmuştur.

2. DENEYCİLİK, AKIL VE AHLAKİ GELİŞİM: DUGALD STEWART'IN AHLAK FELSEFESİNE YAKLAŞIMI

Stewart'ın ahlak felsefesi alanındaki çalışmaları, insan zihnini, insan davranışını ve toplumu anlamada aklın, ampirik araştırmanın ve deneysel yöntemin önemine (Stewart, 1829, s. 2) odaklanmıştır. Bu açıdan onu Bacon, Newton, Locke'la başlayan ve sonrasında Aydınlanma düşüncesinde zirvesine ulaşan gelenek içerisinde değerlendirmek gereklidir. Deneysel fizik bilimlerinin yükselişi ve özellikle Fransız Devrimi'nin ardından yaşanan siyasi çalkantılar hesaba katıldığında, Stewart ahlak felsefesinin otoritesine yönelik tehditleri karşılamaya çalışmıştır. Bu bağlamda özellikle İskoç Aydınlanması ve bunun temsilcilerinden Hume ve Reid gibi düşünürler önem kazanmaktadır. Elbette İskoçya'da Hutcheson Aydınlanmanın başlatıcısı bir figürdür ama Stewart özellikle Hume'un İskoç Okulu'nun ortaya çıkışındaki öneminin altını çizer. Ona göre, Hume her ne kadar deneyimsel akıl yürütmenin ahlak konularına nasıl uygulanacağını tam olarak göstermese dahi onun bu ampirik metodolojisi İskoçya'da gündemi oluşturmuştur (Wood, 2000, s. 5). Hume'un duygu ve tutkuya yaptığı vurgu Stewart'ın görüşlerini şekillendirirken, Reid'in *common-sense* (sağduyu) felsefesi Hume karşıtlığı üzerinden benzer şekilde yine Stewart'ın ahlak felsefesinin biçimlenmesinde etkili olmuştur.[11] Stewart, kendi ahlak anlayışını geliştirirken bu filozoflarla (özellikle Hume'la) karşıtlık üzerinden değil hem eleştirel hem de yapıcı bir şekilde ilişki kurmuştur (Davie, 2001, s. 98). Diğer taraftan Stewart'ın ahlak felsefesinin pratik bir amacı da vardır: ahlaki gelişmeyi sağlamak, kamu kariyerine yönelecek genç öğrencileri ahlaki ve vatandaşlık görevlerini yerine getirmeye hazırlamak. Onun felsefesi, demokratik bir zihnin geliştirilmesine ve ahlaki eğitim yoluyla mutluluk arayışına odaklanmıştır (Bow, 2022, s. 3; Weber, 2023, s. 39). Diğer bir ifadeyle, sadece entelektüel ve liberal bir eğitimle kişi bir birey olarak mutlu olabilir, toplumun uzlaşmacı, saygın ve yararlı bir üyesi haline gelebilir (Stewart, 1864, s. 12). Felsefe geçmişten gelen hataları, özellikle de yanlış eğitim yöntemlerinden kaynaklanan hataları ortaya çıkararak batıl inançların etkisini yok eder. Bu açıdan bakıldığında, felsefe bireylerin yaşamları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir, çünkü insanoğlunun entelektüel ve maddi ilerlemesini durduran engellerden kurtulmasına hizmet eder (Stewart, 1864, ss. 23-25, Stewart, 1829, s. 42).

[11] Hume'la ilgili meselenin bir diğer boyutu da dinin konumudur. Stewart, Hume'un şüpheciliğini, erken insanlık tarihinde çok-tanrıcılığın önceliğini kabul edip, ancak Hume'un dinin doğallığı hakkındaki sonuçlarını reddederek ele almıştır. Dini ibadetin evrensel uygulamasının ve hatta bazı saçma tezahürlerinin bile, insanların maddi olmayan bir güce olan inancının bir göstergesi olduğunu savunmuştur. Stewart, felsefenin batıl inanç ve cehaletin üstesinden gelmedeki bağımsız gücünü vurgulamış, felsefi ilerlemenin dini inançların geliştirilmesi ve rafine edilmesinde çok önemli bir rol oynadığına inanmıştır (Mills, 2018, ss. 533-4, 16-18).

Stewart'ın amacı spekülatif olmaktan ziyade ahlaki ve pratik olmuş, öğrencilerine erdem sevgisini aşılamayı arzu etmiştir (Sher, 1990, s. 125).

Her iki bağlamda da ahlak felsefesinin İskoçya'da Hutcheson tarafından ampirik bir zemin üzerinde inşa edildiğini ve onun bu geleneği başlattığı belirtilmelidir. Bunun tamamlayıcısı olarak Stewart, felsefede yeni ortaya çıkan bilimsel yaklaşımı insan zihninin incelenmesine yönelik kullanmaya çalışmıştır. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, Stewart'ın ahlak felsefesi, temel olarak Winch'in (1983, s. 26) ifade ettiği gibi şu konuları içerir: insanın entelektüel güçlerinin (anlayışının) incelenmesinin yine insanın aktif veya ahlaki güçlerinin (iradesinin) bir açıklamasıyla tamamlanması. Metafizik ve etik üzerine yapılan bu iki araştırma, bireyin kapasiteleri ve görevleriyle doğrudan ilgili olan soruları ele almakta, metafizik spekülasyonlar ile pratik etik arasındaki boşluğu doldurarak insanın zihinsel ve ahlaki faaliyetlerine dair kapsamlı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Stewart *Outlines* adlı eserinde ahlak felsefesine yönelik yapılandırılmış bir yaklaşım sunmakta ve ahlak felsefesini üç ana bölüme ayırmaktadır: entelektüel yetiler (algı, hafıza, hayal gücü ve muhakeme gibi zihinsel süreçler), ahlaki yetiler (ahlaki duygular, arzular, akıl, adalet, vicdan, irade v.b.) ve siyasi bir yapının üyesi olarak insan (Stewart, 1829, ss. 11-2). Geleneksel akademik görünümüne rağmen, bu eser zihin üzerine yapılan bilimsel bir çalışma olarak ortaya çıkmakta ve zihin felsefesinin siyasal hayata rehberlik edebileceğini iddia etmektedir.[12] Böyle tasarlanmış olmakla birlikte, Stewart ilk iki alanda önemli eserler yayımlamış, siyaset felsefesi üzerine planladığı kapsamlı çalışması yarım kalmıştır (Shinohara, 2003, s. 180).

Stewart'ın ahlak felsefesi zihin felsefesi üzerinden hareket eder ve zihin felsefesinin amacını iki madde halinde şöyle özetler: "Birincisi, doğamızın hem spekülatif hem de aktif tüm çeşitli ilkelerini, onları müsait oldukları en büyük mükemmelliğe getirecek şekilde geliştirmek; ve ikincisi, zihnin erken yaşamda aldığı izlenimleri ve çağrışımları izleyerek, onu yaygın yanlışların etkisine karşı korumak ve mümkün olduğunca gerçeğin tarafına çekmek." (Stewart, 1864, s. 14). Bu açıdan bakıldığında Stewart'a göre, zihin felsefesinin doğal ve ahlaki tüm bilimlerin bulgularının aracılık edildiği ve değerlendirildiği zemini sağladığı belirtilebilir. Diğer bir ifadeyle, zihin

[12] Bu bağlamda Stewart'ın dil anlayışı konuyu destekleyici görülebilir. Stewart, dilin kökeni ve gelişimi konusunda Smith ve Reid'ın görüşlerini harmanlamaya çalışmıştır. Smith, dilin gelişiminin büyük ölçüde doğal ve aşamalı bir süreç olduğunu savunurken, Reid dilin insan doğasından kaynaklandığını belirtmiştir. Stewart ise her iki görüşü sentezleyerek kendi yaklaşımını oluşturmuştur. Onun dil anlayışı, nominalist felsefesinin bir parçası olup, dilin zihinsel süreçlerdeki sembolik rolünü vurgular. Kelimelerin ve dilin, soyutlama süreciyle oluşturulan, zihinsel nitelikler ve fikirlerin işaretleri (sembolleri) olarak işlev gördüğünü, bu işaretlerin dış dünyadaki nesnelerle zorunlu bir bağlantıya sahip olmadığını savunur. Stewart, dilin kökenine dair Smith'in görüşlerinden yola çıkarak, dilin özel isimlerden genel terimlere doğru aşamalı bir gelişim gösterdiğini ifade etmiştir. Stewart ayrıca, dilin insan düşüncesinin temel aracı olduğunu, insanların sınıflandırma ve genelleme yapabilme yeteneklerini geliştirdiğini vurgular. Bu süreç, bilimsel ve matematiksel düşüncenin temelini oluşturur. Dolayısıyla, Stewart'ın dil anlayışı, dilin zihinsel işlemler ve soyutlama sürecinde vazgeçilmez bir araç olduğunu, kelimelerin sembolik doğasının bilincinde olunmasının ahlaki ve entelektüel gelişim için önemli olduğunu belirtir (Eddy, 2006, ss. 374-382, Davie, 2001, ss. 108-112).

felsefesi Stewart için öncelikli bir alandır. Felsefenin temelleri böylece insan doğasının incelenmesiyle atılacaktır (Winch, 1983, s. 26; Olson, 1975, s. 15). Stewart, zihin anlayışında tümüyle Baconcı anlamda ampirik ve tümevarımcı değildir, bilimsel keşiflerde hipotezlerin önemini açıkça kabul eder. Baconcılar tarafından hipotetik teorilerin şiddetle kınanmasına karşı çıkmakta ve bilimsel keşiflerin çoğunun bu tür hipotezlerden doğduğunu öne sürmektedir. Ampirik gözlem çok önemli olsa da hipotezlerin bilimsel bilginin ilerlemesinde önemli bir rol oynadığına inanmaktadır (Stewart, 1864, s. 317).

Stewart'ın yaşadığı dönemde onun felsefesine yine onun öğrencisi Francis Jeffrey meydan okumuştur. Jeffrey'e göre, ahlak felsefesinin ya da daha açık bir ifadeyle zihin felsefesinin modası geçmiştir, bilim dışıdır ve yararsızdır. Jeffrey açısından zihinsel durumlar üzerinde deney yapılamayacağı için Baconcı yöntemler zihin felsefesine uygulanamaz ve bu nedenle zihin felsefesi bilimsel bir araştırma yöntemi değildir. Bu aşamadan sonra, Stewart'ın tüm yazıları, ahlak felsefesinin kuşatma veya tehdit altında olduğuna inandığı gerçeğiyle şekillenmiştir. Ahlak felsefesinin önceliğini korumak isteyen bir düşünür olarak, bilimden gelen bu tehdidi ele almakla, felsefenin ve filozofun rolünü savunmakla meşgul olmuştur. Literatürde Stewart-Jeffrey tartışması olarak bilinen bu süreç yaklaşık 30 yıl sürmüş, deneysel bilimler tarafından ahlak felsefesinin entelektüel otoritesine yöneltilen meydan okumanın ve ahlak felsefesini savunmanın simgesi olmuştur (Tannoch-Bland, 1997, ss. 307-8; Paoletti, 2012, s. 167).

Bu çerçevede, Stewart'ın çalışmaları öncelikle akademik çevrelere odaklanmış iken Jeffrey'in ortaya çıkardığı zorluklar onu zihin felsefesinin genel halk arasında nasıl yankı bulabileceğini düşünmeye teşvik etmiştir. Bu değişim, felsefi tartışmaların resmi eğitim ortamları dışında nasıl algılandığı ve ele alındığı konusunda önemli bir geçişe işaret eder. Bu açıdan Stewart, zihin felsefesinin gündelik yaşamda bireyler için pratik faydasını vurgulamıştır. Zihinsel süreçleri anlamanın insanları batıl inançlardan ve yanlış kanılardan kurtarmaya yardımcı olabileceğine, böylece entelektüel ve maddi ilerlemeyi kolaylaştırabileceğine inanıyordu. Stewart, zihin felsefesini kişisel gelişim ve toplumsal iyileşme için bir araç olarak çerçeveleyerek, onu akademisyenler ve öğrencilerin ötesinde daha geniş bir kitleye hitap eder hale getirmiştir. Bu tavır aynı zamanda Stewart'ın felsefi fikirlerin yayılmasında kamusal iletişim ve medya araçlarının öneminin farkına varmasını sağlamıştır (Paoletti, 2012, s. 178).

Stewart'ın ahlak felsefesinin temel amacı, ahlak felsefesi geleneğinde tehlikeli bir miras olarak gördüğü öznelcilik ve göreceliliğe karşı çıkmaktı (Haakonssen, 1996, s. 227; Rendall, 2012, s. 146). Stewart (1859, s. 133) bu tavrını "ahlaki ayrımların gerçekliği ve değişmezliği" ilkesiyle ifade eder. Bununla birlikte, Samuel Clarke, Ralph Cudworth, William Wollaston gibi düşünürlerde bulduğu türden bir rasyonalizmden de kaçınmak istemiştir. Stewart'ın öznelcilikten anladığı Shaftesbury, Hutcheson, Hume ve Smith

gibi 18. yüzyıl düşünürlerinde bulunan ahlaki yargının temeli olarak duyum ya da duyguyu gören anlayıştır (Haakonssen, 1996, s. 227; Haakonssen, 1984, s. 213). Göreceliliğe yönelik eleştirisinin arka planında ise, ahlaki yargının eğitim ve siyasi telkinle biçimlendiğini savunan Mandeville gibi filozoflar yer almaktaydı (Stewart, 1859, s. 161). Stewart'ın ahlak felsefesinin bu açıdan iki temel konusu vardır: ahlaki niteliklerin anlaşılması ve anlama yetisinin nesneleri olarak ahlaki değerlerin gerçekliği. Özellikle bu ikinci argüman basitçe, maddenin birincil niteliklerine benzer biçimde ahlaki niteliklerin eylemlerin indirgenemez nitelikleri olduğunu göstermek için ileri sürülmüştür (Haakonssen, 1996, s. 228). Buna göre, Stewart açısından, ahlaki nitelikler veya diğer bir ifadeyle, ahlaki algının nesneleri insan varoluşunun kurucu unsuru olduklarından (Stewart, 1829, s. 126) değişmezdir, herhangi bir insan zihni tarafından algılanmalarından bağımsız olarak gerçek varoluşa sahiptir.[13] İnsan zihninin bu tür ahlaki nitelikleri algılamak için belirli bir yeteneği vardır, zihnin bu "ahlaki güçleri" orijinaldir ve zihinsel yetilerimizin geri kalanı kadar insan doğasının bir parçası olmaları anlamında indirgenemezdir. Ahlaki güçleri "karakterle ilgili", "sempati", "saçmalık duygusu", "beğeni" veya "kendini sevme" gibi ilkeler (Stewart, 1829, s. 155) açısından analiz etmeye yönelik geleneksel girişimler, bu nedenle, insan ahlakının kalıcılığını ve gerçekliğini karartmaya eğilimli oldukları ölçüde beyhude ve elbette tehlikelidirler. Stewart, ahlaki güçleri ne ayrı bir ahlak duygusuyla özdeşleştirmeyi ne de bunların aklın bir yönü olarak anlaşılmasını istemiyordu. Ona göre, ahlaki yeti, kısmen 'ahlaki' olarak adlandırılan eylemlerin özel niteliklerini tanıma ve bunlarla ilgili yargılarda bulunma yeteneğinden, kısmen de bu eylemlere eşlik eden belirli duyguları deneyimlemeden oluştuğu ölçüde, bir akıl ve duygu kompleksidir (Haakonssen, 1996, ss. 228-9; Haakonssen, 1984, s. 214; Stewart, 1859, s. 189). Örneğin, adaletin bir erdem olarak kabul edilmesi hem adalet duygusunu hissetmeyi hem de onun evrensel bir değer olduğuna dair akıl yürütmeyi içerir. Bir adaletsizlik durumunda, birey hem adalet duygusunu hisseder hem de bu durumun akıl yoluyla evrensel bir normu ihlal ettiğini kavrar. Bu iki unsurun bir araya gelmesi, ahlaki yargının oluşumuna olanak tanır.

[13] Stewart'ın zihin felsefesi, dış dünya, duyum ve algı konularında önemli katkılar sunar. Ona göre duyumlar, zihinde dışsal nesnelerin yarattığı izlenimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan içsel deneyimlerdir ve nesnelerin gerçek niteliklerine dair doğrudan bilgi sunmazlar. Algılar ise, duyumları aşan zihinsel işlemler olup, bu duyumların dış dünyadaki nesneler tarafından yaratıldığını fark etmemizi sağlar. Diğer bir ifadeyle, algılar, duyumlarımız aracılığıyla maddenin niteliklerine ilişkin edindiğimiz bilgidir. Örneğin, sıcaklık hissi bir duyumken, bir sobanın sıcak olduğunu anlamak bir algıdır. Stewart, dış dünyanın ve onun özelliklerinin, insan zihninden bağımsız olarak var olduğunu ve bu nesnelerin niteliklerinin algılarımızdan bağımsız olarak gerçek olduğunu vurgular (Davie, 2001, ss. 98-100; Stewart, 1829, s. 21). Stewart'a göre, insan zihni dış dünyayı algılamakta aktif rol oynar ve algılarımız, bu dünyaya dair doğru bir temsil oluşturma çabasının sonucudur. Stewart, bu perspektiften hareketle ahlaki niteliklerin de fiziksel niteliklere benzer bir gerçekliğe sahip olduğunu savunur (Stewart, 1859, s. 214). Fiziksel bir nesne olan bir taşın sertlik niteliği nasıl taşın kendisine ait bir özellikse, ahlaki bir eylemin adalet veya zulüm gibi nitelikleri de o eylemin doğasına özgüdür. Ahlaki nitelikler, insan zihninde bulunan ahlaki algı yetisi sayesinde kavranır ve değerlendirilebilir (Stewart, 1859, s. 192). Stewart'a göre, bu ahlaki nitelikler insan doğasının orijinal bir unsurudur ve nesnel bir gerçekliğe sahiptir. Ahlaki gerçekliklerin bu doğası, Stewart'ın ahlaki niteliklerin indirgenemez ve değişmez olduğu yönündeki argümanlarını destekler (Stewart, 1859, s. 209).

Stewart'ın öne sürdüğü bu türden bir doktrine yönelik en açık itiraz şu biçimde ileri sürülebilir. İnsan ahlakı farklı zaman dilimlerinde ve mekanlarda çokça çeşitlilik gösterdiğinden, çoğu zaman birbiriyle bağdaşmayan biçimler almış olduğundan, bu biçimlerde neyin kalıcı ve değişmez olduğunu görmek nasıl mümkün olacaktır? Stewart, ahlaki sistemlerin görünürdeki değişkenliğinin yarattığı zorluğu kabul etmektedir. Ahlakın farklı kültürler ve tarihsel dönemler arasında çeşitlilik gösterdiğini ve bazen çelişkili olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, bu çeşitliliğin evrensel ahlaki ilkelerin mevcudiyetini zayıflatmadığını, aksine değişmez ahlak ilkelerin olduğunu savunmaktadır. Stewart, ahlaki uygulamalar ve yargılardaki farklılıkları açıklayan üç temel faktör tanımlamaktadır. İlk olarak ahlaki uygulamalar, fiziksel çevre ve medeniyet seviyelerindeki farklılıklar nedeniyle değişiklik göstermektedir. Örneğin, mülkiyet hakları kavramı değişiklik gösterse de hırsızlığa karşı temel ilke sabit kalmaktadır. İkinci olarak, farklı bilgi ve kapasite düzeyleri, farklı ahlaki görüşlere yol açmaktadır. Buna intiharla ilgili kanaatler örnek verilebilir. İntiharla ilgili antik ve modern görüşler farklı olmakla birlikte her ikisi de insanların daha yüksek bir gücün iradesini takip etmesi gerektiği ilkesini paylaşırlar. Aralarındaki fark, ilahi iradenin yorumlanmasında yatmaktadır. Üçüncü olarak, aynı eylemler kültürel ve toplumsal bağlamlara göre ahlaki açıdan farklı değerlendirilebilir. Bir bağlamda zalimce görünen uygulamalar, farklı kültürel normlara dayalı olarak başka bir bağlamda onurlu kabul edilebilir (Haakonssen, 1996, ss. 229-230; Haakonssen, 1984, ss. 215-6). Buna göre, Stewart ahlaki ayrımların ve niteliklerin her zaman yapıldığını ifade edip, bunların içeriğinin değiştiğini kabul etmekle birlikte, onun teorisi tarihsel bir boyuttan veya ahlaki yargıların tarihsel gelişimi anlayışından yoksundur. Çünkü ona göre, eylemler algıdan bağımsız olarak içsel ahlaki niteliklere sahiptir ve bu anlamda ahlaki yetilerin açıklanması bireylerle sınırlandırılmıştır. Stewart'ın bu yaklaşımı yukarıda belirtildiği gibi, onun ahlak felsefesini eğitim konusunun içerisinde değerlendirmesiyle ilişkilidir. Ahlaki yetilerin bireylere ait olarak görülmesi bir eğitim reformunu mümkün hale getirecektir.

3. TEORİ VE TOPLUMSAL PRATİK: DUGALD STEWART'IN SİYASET FELSEFESİ VE SİYASAL İKTİSADA YAKLAŞIMI

Stewart'ın siyaset felsefesi ve siyasal iktisat anlayışı arasındaki bağlantıyı anlamak için, onun siyaset felsefesinin temel ilkelerini ve bu ilkelerin siyasal iktisat üzerindeki etkilerini ele almak gereklidir. Stewart (2007, s. 166), siyaset felsefesini toplumsal pratikle ilişkilendirir, teorik ilkelerin deneyimle birleştiğinde toplumsal ve siyasi yapıların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağını savunur. Ona göre (1829, s. 300, 318), ekonomik politikalar ahlaktan bağımsız değildir. Stewart'ın metodolojik yenilikleri, siyaset felsefesi ve siyasal iktisat arasındaki bağlantıyı güçlendirir. Stewart'ın öğrencileri üzerindeki etkileri, bu bağlantının pratik uygulamalarını gösterir.

Stewart, siyaset felsefesinin yalnızca soyut bir entelektüel uğraş değil, aynı zamanda toplumsal pratikle sıkı bir ilişki içinde olması gerektiğini savunur. Ona göre, teorik genel geçerlikler ya da teorik ilkeler, deneyim kadar geçerli olup, doğru bir şekilde uygulandığında toplumsal ve siyasi yapıların daha iyi anlaşılmasına ve yönetilmesine katkıda bulunur. Siyaset biliminin konusu bu açıdan yasaların temelini oluşturacak genel ilkeleri ortaya çıkarmaktır. Edmund Burke'ün *Reflections on the Revolution in France* adlı eserinde ileri sürdüğü, politik spekülasyonların fanatizm ve coşku (enthusiasm) yaratarak toplum için tehlikeli olabileceği görüşüne karşı çıkan Stewart, teorik spekülasyonların doğru yönetildiğinde ve deneyimle desteklendiğinde değerli olduğunu belirtir. Felsefi araştırmanın insan zihni üzerindeki etkilerini, toplumsal ilerleme ve insan refahına katkıda bulunabilecek önemli bir araç olarak görür. Burke'un gelenek ve deneyime olan bağlılığını yetersiz ve batıl inanç olarak nitelendiren Stewart, entelektüel disiplinin ve pratik becerilerin bir arada kullanılmasının, soyut düşüncenin deneyimle desteklenmesinin önemini vurgular. Bu yaklaşım hem gençlerin eğitiminde hem de toplumsal düzenin iyileştirilmesinde kritik bir rol oynar (Walter, 2019, ss. 395-397; Rendall, 2012, s. 156; Stewart, 2007, s. 165). Stewart'ın siyaset felsefesi böylece, teorik bilginin toplumsal ilerleme ve bireysel gelişim için vazgeçilmez olduğunu öne sürer (Walter, 2019, ss. 403-404). Bunun şartı yani entelektüel ve ahlaki güçlerin gelişiminin ancak siyasi bir toplum içinde düzgün bir şekilde gerçekleşeceğidir (Walter, 2019, s. 392).

Stewart, siyaset derslerini ahlak felsefesi müfredatının düzenli bir parçası haline getirirken esasında İskoç akademik geleneğini takip ediyordu. Bu gelenek Ferguson tarafından onaylanmış ve en azından Smith'in Glasgow'daki hocası Hutcheson'a kadar geri gitmekteydi. Böylece siyaset metafizik ve etikle ilişkilendirilmiş ya da diğer bir ifadeyle Stewart'ın siyaseti ele alışı ahlak felsefesinin doruk noktasını oluşturmuştu (Winch, 1983, s. 26, 32; Weber, 2023, s. 39). Yukarıda giriş bölümünde belirtildiği gibi, siyasi bir yapının üyesi olarak insanı anlamak entelektüel ve ahlaki yetilerden bağımsız değildir. Stewart *Elements of the Philosophy of the Human Mind*'ın 'On the Use and Abuse of General Principles in Polities' başlıklı bölümünde genel ilkeleri siyasete uygulamanın mümkün, hatta gerekli olduğunu savunmuştur. Fransız Devrimi'nin hemen ardından ve Condorcet'in de karıştığı düşünülen Paris katliamından kısa bir süre sonra ortaya çıkan Stewart'ın siyasette spekülatif fikirleri ve üstelik Fransız fikirlerini desteklemesi bir ölçüde ahlaki cesaret gerektiriyordu.

Stewart, *Elements*'de genel ilkelerin savunusuna, Baconcı görüşten yola çıkarak başlar; bu görüşe göre, ilkeler deneyimden tümevarımla çıkarıldığında teori ve deneyim birbirine zıt olamaz. Deneyim ve teori arasında yaratılacak bir tezatlık tehlikeli bir şekilde yanıltıcıdır (Fontana, 1985, s. 101). İnsani meselelerde deney yapmak ya da tarihsel (veya ampirik) verilerden güvenilir nedensel sonuçlar çıkarmak zor olduğundan, 'felsefi' bir yaklaşımın benimsenmesi gerekli olacaktır. Stewart, dar politik ampirizme

karşı felsefenin çözüm olduğunu ve zamana dayalı eski görüşlere sorgusuz sualsiz bağlı kalmanın tehlikelerini vurgular. Oysa, 'gerçek kurumların tarihi' yerine, 'insan doğasının ve insan faaliyetlerini düzenleyen genel yasaların incelenmesinden' daha geniş ve sağlam bir politik akıl yürütme temeli elde edilebilir. Stewart, Hume'dan alıntı yaparak, detaylara fazla odaklanmanın zihni soyut ve kapsamlı bir insan anlayışından yoksun bıraktığını belirtir. Teoriler, başarılı yasama faaliyeti için gereklidir çünkü sürekli değişen insan tutkuları ve fikirleri pratik zorluklar yaratacaktır. Bilginin hızlı gelişimi ve yayılması modern toplumları geçmiştekilerden farklılaştırdığı için, geçmişe dayanmaktan ziyade geleceğe yönelik öngörüler daha değerlidir (Winch, 1983, s. 33; Rashid, 1985, s. 252). Tam bu noktada Stewart geleceğe yönelik iyimserdir. Ona göre, matbaanın icadı, basın özgürlüğü, hızlı iletişimin etkileri ve daha yüksek eğitim standartları, insanı 'eski önyargıların tiranlığından' ve diğer despotizm türlerinden özgürleştiriyor, genel bir 'reform ruhu' oluşturuyordu. Artık kamuoyu kamusal meselelerde asla sahip olmadığı bir üstünlük elde etmeye başlamıştı. Stewart'ın spekülatif siyaset bilimi burada, Reformasyon'dan itibaren kozmopolit bir *Aydınlar Cumhuriyeti*'nin (Republic of Letters) gelişimini merkeze aldığından, filozofun tüm dil ve coğrafi durum farklılıklarını göz ardı etmesini, dikkatini bunun yerine genel olarak insan türünün entelektüel ilerlemesine yöneltmesini gerektirdiğini söylemekteydi (Connell, 2005, s. 73; Winch 1983, s. 34).

Pratik olarak Stewart bu tavrı Fransa'da fizyokratların politikalarında görmüştür. Onlar 'toplumsal düzenin ideal mükemmelliğini' neyin oluşturacağını ve bunun yasama yoluyla nasıl gerçekleştirilebileceğini tanımlayarak herhangi bir siyaset biliminin ilk görevini yerine getirmişlerdi (Winch, 1983, s. 35). Bunu tamamlayacak konu ise, Stewart'ın iyimserliğidir. Medeniyetin ilerlemesinin doğrusal bir süreç olduğunu ve tarihsel olarak döngüsel değişimlerden (ilerleme ve dejenerasyon) kaynaklanan şüpheci yorumların artık geçerli olmadığını savunur. Ona göre, "kendi zamanının siyasi görünümü ne olursa olsun, iyi bir dünya vatandaşı insanlığın kaderinden asla umudunu kesmeyecektir" (Winch, 1983, s. 35). Stewart bu yaklaşımıyla siyasete felsefi ya da bilimsel bir bakışın tedrici sonuçlarını vurgulamaktadır. Böyle bir görüş, 'yeni anayasaların planlarını tasvir ederek değil, gerçek yasa koyucuların politikasını aydınlatarak' ilerlemek durumundaydı (Winch, 1983, s. 36). Aksi halde insanlar toplumun ilerlemesinin ve gerilemesinin sadece seyircisi durumuna düşer ve her türlü vatanseverlik çabasına son verilmiş olunur (Winch, 1983, s. 41).

Stewart, Hume ve Smith gibi, siyasette bireysel bilgeliğe değil, kişisel olmayan süreçlere güvenmek istiyordu. Daha önceki siyasi bilgelik anlayışlarıyla karşılaştırıldığında, bu kişisel olmayan süreçleri ifade eden modern anlayış, insanların toplumdaki günlük yaşamlarını yöneten doğal mekanizmalar ve toplumsal süreçler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak, bu süreçlere aşırı vurgu yapmanın, bir öğretmenin öğrencilere kazandırması gereken aktif vatandaşlık nitelikleriyle ve bilgiye güç olarak bakan Baconcı

anlayışla çelişebileceğini biliyordu. Stewart'ın selefi Ferguson, Hume ve Smith'in çalışmalarıyla karşılaştığında benzer endişeleri dile getirmiş, modern ticaret toplumunda kamu ruhuna yönelik tehlikeleri vurgulamış, bu sorunları kamusal erdemlerinin geliştirilmesiyle aşmayı önermişti. Stewart da benzer biçimde Smith'in öne sürdüğü tarafsız gözlemci bakış açısına sahip olmaktan endişeliydi, bireylerin rasyonel düşünce ve bilgiye dayalı kararlar almasını sağlayacak aydınlanmış anlayışların yayılmasıyla yasaların en aza indirileceği bir geleceğe iyimser bakıyordu. Stewart'ın bu soruna cevabı böylece Ferguson'dan farklılaşarak, kamusal erdemin yerine aydınlanmış fikirlerin yayılmasına güvenmek olmuştu. Bu görüşler, kendiliğinden gelişen özellikleri nedeniyle değerliydi ve bireylerden ortak iyi adına 'vatansever çaba' gerektiriyordu. Ancak bu yaklaşımın Stewart'ın ikilemini tamamen çözüp çözmediği net değildir (Winch, 1983, ss. 42-3).

Bu konunun önemli bir tamamlayıcı noktası Stewart'ın doğal hukuk anlayışı olacaktır. Stewart, hukukun ve ahlakın insan doğasındaki ahlak ilkelerinden kaynaklandığını, bu ilkelerin de tüm hukuk sistemlerinde yer alması gerektiğini belirtir. Bu açıdan Stewart'da insanlarda belirli doğal ve kalıcı özelliklere sahip olan ve bu nedenle tüm pozitif hukukun eleştirel değerlendirmesinin temelini oluşturan bir adalet kavramı, daha doğrusu bir doğal hukuk teorisi vardır.[14] Doğal hukuk kavramı, doğal hukuk ilkelerinin toplumun örgütlenmesine ve yasalarının oluşturulmasına uygulanmasını içerir. Stewart'ın bu yaklaşımında, hukukun temelinin insan doğasındaki adalet anlayışına dayandığı vurgulanmıştır. Ancak, bu anlayışı bağımsız bir disiplin olarak ele almaz; başka bir deyişle, bağımsız bir doğal hukuk teorisi geliştirmekten kaçınmıştır. Bunun en önemli nedeni, hukukun tarihsel bir olgu olmasıdır. Stewart, hukukun tarihsel bir fenomen olduğunu kabul eder, fakat bu tarihsel bağlamın içinde evrensel ahlak ilkelerinin de yer aldığını savunur (Haakonssen, 1996, ss. 248-250; Haakonssen, 1984, s. 218-9; Shinohara, 2003, s. 180, 187). Ona göre, hukukun ve siyasetin incelenmesine yönelik tarihsel yaklaşım, nesnel gerçeklere dayanmaktan ziyade büyük ölçüde teorik ve inşa edilmiş bir yapıdadır. Stewart'a göre basit anlamda tarihten 'öğrenemeyiz', çünkü siyasi toplumun tarihi büyük ölçüde kendi teorik inşamızdır ve hiçbir şekilde siyasi nitelikteki olguların saf algısı değildir. Olgu olarak düşünülen şeylerin kendileri teorik inşalar ya da yorumlardır (Haakonssen, 1996, s. 244). Bu nedenle, tarih ahlaki ve ekonomik ilkelerin belirleyicisi değildir, yalnızca bağlamsal bir arka plan işlevi görür (Haakonssen, 1996, s. 232). Stewart ayrıca, hukukun ve adaletin gelişiminde eğitim ve bilgi birikiminin önemine de vurgu yapar. Ona göre, bireylerin eğitimi ve bilgi birikimi, hukukun evrensel ilkelerine ulaşmada kritik bir rol oynar. Bu yaklaşım, onun eğitime verdiği önemi ve bilginin yayılmasının

[14] Stewart'ın doğal hukuk ve doğal adalet bağlamında düşündüğü konulara örnek olarak bireysel mülkiyet hakları ve miras hakkı verilebilir (Haakonssen, 1996, s. 249). Stewart her ne kadar doğal hukuk ilkelerini savunsa da siyasal birlikteliklerin getirdiği karmaşıklıkları dışarda bırakması nedeniyle doğa durumu anlayışını kabul etmez (Shinohara, 2003, s. 184).

toplumun ahlaki ve yasal düzeninin sağlanmasındaki rolünü ortaya koyar (Haakonssen, 1996, ss. 228-232).

Stewart'ın siyaset felsefesi ve siyasal iktisadı ahlak felsefesinden ayırarak siyasal iktisadı hükümet teorisinden farklı müstakil bir başlıkla akademik olarak incelemesi radikal bir atılım olmuştur ve bu konuda ilk[15] akademisyenlerdendir.[16] Siyasal iktisat açısından bunun önemi, herhangi bir ekonomik teoriden ziyade bizatihi bu metodolojik yenilikte yatmaktadır. Bu metodolojik yenilik aynı zamanda Baconcı anlayışta bir değişimi de içerir. Stewart ampirik ve istatistiksel yöntemlere dayanan geleneksel Baconcılıktan daha teorik ve aksiyomatik bir yaklaşıma geçmeyi amaçlamıştır (Rashid, 1985, s. 245). Gözlem ve deneyimi, analitik muhakeme ve *a priori* akıl yürütmeyle birleştirmeyi amaçlamıştır (Fontana, 1985, s. 101). Bununla birlikte, Stewart'ın siyasal iktisada bakışının, onun ahlak felsefesi ve insan zihni felsefesi konularındaki derin bilgi birikimiyle şekillendiği unutulmamalıdır.

Stewart 1778-9 yıllarında ahlak felsefesi dersinin son bölümü olarak 'siyaset' başlığı altında nüfus artışı, zenginlik, hukuk, özgürlük, anayasal biçimler ve ulusal mutluluk konularını tartışmıştır. 1785 yılında da daha ileri bir adım atarak siyaseti siyasal iktisat ve hükümet teorisi olarak ikiye ayırmıştır. Stewart ilk başlık altında nüfus ve ulusal zenginlikleri tartışmış, her ne kadar 1790'larda bu konuları adalet, yararlılık, eğitim ve suçların önlenmesi gibi konularla tamamlamayı planlamışsa da bu planını tam olarak gerçekleştirememiştir. 1800-1801 Kış döneminde siyasal iktisat üzerine Stewart'ın verdiği dersin planı ise şu şekilde oluşmuştur: siyasal iktisadın kökeni ve yararı, bu bilim dalının yükselişi ve gelişimi, doğal hukukla bağlantısı, Grotius ve haleflerinin sistemlerinin incelenmesi, evlilik kurumu ve mülkiyet hakkını koruyan yasalar gibi medeni toplumların tüm biçimlerinde gerekli görünen bazı temel yasaların ön incelemesi. Siyasal iktisadın bu dönemde Fransız Devrimi'nin altında yatan nedenlerden biri olarak düşünüldüğü göz önüne alındığında Stewart'ın siyasal iktisadı temel almasının özgünlüğü dikkat çekmektedir. Stewart siyasi iktisadı şöyle

[15] Stewart bir Britanya üniversitesinde siyasal iktisat üzerine oldukça popüler ve etkili dersler veren ilk profesördür (Rashid, 1987, s. 145). Stewart'ın bu popülerliği hızlıca yayılmış ve örnek vermek gerekirse 1828'de Cambridge'de siyasal iktisat alanında ilk profesörlüğün kurulmasını etkilemiştir (Kubo, 2013, s. 61). Benzer şekilde Oxford'da da ilk siyasal iktisat profesörü olan Nassau William Senior, Stewart'ın eserlerinden etkilenmiştir. Oxford'da Stewart'ın bilimde matematiksel yöntemlere aşırı güvenilmesine yönelik eleştirisi, siyasal iktisadın daha temkinli ve bağlama duyarlı bir şekilde uygulanmasını savunmak için kullanılmıştır (Corsi, 1987).

[16] Stewart, hükümet teorisiyle siyasal iktisat arasında keskin bir ayrım yapar. Ona göre, hükümetin formu üzerine olan teoriler, tarihsel bilgilere dayanır ve bilimsel olmaktan uzaktır. Onlar anayasal ve yasal düzenlemelerin şekliyle özel olarak ilgilenirler. Buna karşılık, siyasal iktisat, hükümetin işlevini açıklar ve bilimsel bir temele dayanır. Siyasal iktisat her toplumda geçerli olan belirli anayasal biçimlerden soyutlanmış bir biçimde insan toplumlarının yasama müdahalesinden bağımsız olarak refah ve gelişme koşullarını tanımlar. Bu bağlamda, siyasal iktisat, hükümetin işleviyle ilgilenen daha kapsamlı bir disiplin olarak görülürken, hükümetin formuna dair teoriler daha az belirleyici ve tarihsel bir nitelik taşır (Haakonssen, 1996, s. 245; Haakonssen, 1984, s. 212; Fontana, 1985, s. 97). Bununla birlikte, Stewart'ın siyasal iktisadında hukuk biliminin (jurisprudence) yer aldığını belirtmek gerekir. Hatta bazen siyasal iktisadı ve hukuk bilimini özdeşleştirmiştir (Haakonssen, 1996, s. 226).

tanımlamıştır: "Siyasal İktisat şimdiye kadar sadece bir Devletin Zenginliği ve Nüfusu ya da bir Ulusun kaynakları olarak adlandırılan durumlarla ilgili olarak ele alınmıştır. Ben bu terimi, siyasi bir toplumun Üyesi olarak İnsanla ilgili her şeyi kapsayacak şekilde genişletiyorum." Bu tanımı tamamlayacak biçimde Stewart'ın, siyasal iktisadı Hugo Grotius'un ortaya koyduğu doğal hukuk geleneğinin ve Montesquieu, Hume ve Smith tarafından geliştirilen modern siyaset biliminin bir devamı olarak gördüğü belirtilmelidir (Weber, 2023, ss. 39-40, 53; Shinohara, 2003, s. 182).

Bununla birlikte, Smith'in bir yorumcusu olarak kabul edilmesine rağmen, Stewart'ın parasal analizi ve çeşitli ekonomik konulardaki görüşleri genellikle Smith'inkinden farklıydı. Örneğin Stewart, parasal görüşlerinin çoğunu Sir James Steuart ve Jeremy Bentham gibi Smith eleştirmenlerinden almış, Smith'in paranın miktarı teorisini ve emeğin mübadele edilebilir değerin gerçek ölçüsü olduğu argümanını eleştirmiştir (Rashid, 1987, ss. 145-7). Stewart'ın bu eleştirileri, onun ekonomik teorilere olan yenilikçi yaklaşımını ve bu alandaki metodolojik katkılarını ortaya koyar.[17]

Stewart'ın siyasal iktisada yaklaşımı tamamen teorik değil, aynı zamanda pratiktir. Buradaki amaç 'siyasi toplumun mutluluğu ve iyileştirilmesi' olarak ileri sürülmüştür (Fontana, 1985, s. 97). "Bir Siyasi Bedenin" üyesi olarak insan, bir toplulukta mutluluğu neyin oluşturduğu ve bunun en iyi şekilde hangi araçlarla teşvik edilebileceğini belirlemek durumundaydı. Siyasal iktisat böylece mutluluk ve siyasi devletlerin gelişimi amacına hizmet eden bir eğitim ve toplumsal değişim programıyla ilişkilendirilmiş oldu. Bu nedenle siyasal iktisat yasama biliminin bir parçası olarak görüldüğü için pratik olmak zorundaydı. Çünkü gelişmemiş bir halkın cehaleti ve önyargıları sonucunda, gelişmiş anayasal ve idari kurumların bile uygun olmayan yasaları onaylayabilmesi mümkündü (Winch, 1983, s. 26, 38; Rendall 2012, s. 157; Rashid, 1987, s. 151). Bunu engellemek için Stewart doğal adaletin evrensel ilkelerini, siyasi özgürlükten ziyade kişisel ve medeni özgürlüğü vurgulamıştır (Winch, 1983, s. 39). Bu nedenle siyasal özgürlük kendi başına bir amaç değildir, daha iyi yasalar oluşturmanın bir aracı olarak değerlidir ve ilerlemenin sonuçlarından biridir. Siyasal özgürlük yalnızca akıllı ve erdemli bir nüfus tarafından kullanılabilir, bu erdemler de yalnızca iyi yasalar altında gelişebilir. Stewart meseleyi böyle anladığı için siyasal hayatın toplumsal hayattan ayrılmasını insanlığın ilerlemesinin bir sonucu olarak görür. Yasaların yapılmasında siyasi katılım değil, yapılan yasaların adaleti ve yerindeliği önemlidir. Bu bağlamda, hükümetin formu değil, uygulanan hukuk ve politikaların adil ve uygun olması temel tartışma konusudur. Ancak bu durumda insanların değil yasaların yönetimi güvence altına alınmış olacaktır (Haakonssen, 1996, s. 246).

[17] Stewart'ın Smith tasviri (Smith üzerine olan biyografisinde), *Ulusların Zenginliği* eseri bağlamında onun teorik inceliklerinin detaylı araştırılmasından ziyade ekonomik liberalizmin, piyasa özgürlüğünün, serbest ticaretin ve piyasaya sınırlı devlet müdahalesinin savunuculuğunu vurgular. Stewart'ın yorumu, böylece klasik iktisatçıların Smithyen iktisat anlayışını şekillendirmiştir (Milgate & Stimson, 1996, ss. 227-8).

Stewart'ın siyasal iktisat konusunda öneminin görüleceği bir husus da öğrencileri üzerindeki etkileri ve bu öğrencilerin faaliyetleridir.[18] Yukarıda belirtildiği gibi, Stewart'ın siyasal iktisada bakışı, ahlak felsefesi ve zihni felsefesi konularındaki bilgi birikimiyle şekillendiği için, bu bağlamda öğrencilerine geniş kapsamlı bir perspektif sunmuştur. Bu etkiler, Francis Horner gibi öğrencilerinin bireysel başarıları ve siyasal iktisada katkılarında açıkça görülmektedir. Horner, Bullion Komitesi başkanlığı yaparak para politikası ve reformu üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde, James Mackintosh, Fransız Devrimi'nin savunuculuğunu yapmış, daha sonra görüşlerini revize etmiş ve Burke'la olan tartışmalarında Stewart'ın ahlaki ve siyasal iktisat öğretilerini yansıtmıştır. Bir başka öğrencisi James Mill, Stewart'ın hayat boyu sürecek etkisi altında kalmış ve Ricardocu iktisatla Benthamcı hükümet ve yasama reformunun güçlü bir savunucusu olmuştur. Özellikle, *Edinburgh Review*'un kurucuları olan öğrencileri, Stewart'ın siyasal iktisat konusundaki öğretilerini daha geniş kitlelere aktarmışlardır. Bu dergi, siyasal iktisat ve diğer sosyal bilimler konularında önemli bir platform haline gelmiş, Stewart'ın etkisini genişletmiş ve modern siyasal iktisat tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Stewart'ın sahip olduğu geniş perspektif öğrencilerinin siyasal iktisat alanında hem teorik hem de pratik düzeyde önemli katkılar yapmalarına olanak tanımıştır (Winch, 1983, ss. 44-61; Fontana, 1985, s. 4).

4. EĞİTİM VE BİLGİNİN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMDEKİ ROLÜ: DUGALD STEWART'IN PEDAGOJİK VİZYONU

Stewart'ın düşüncesinde eğitim ve pedagojik amaç temel unsurlar arasında yer almaktadır. O, eğitimi ahlak psikolojisindeki arka planı, bilişsel içeriği ve önemli siyasi ve toplumsal sonuçları olmak üzere üç boyutlu bir biçimde ele almıştır. Ahlaki ve toplumsal gelişimin aracı olarak eğitimin gücüne kuvvetle inanıyordu. Stewart'a göre, eğitim bilginin yayılmasını sağlarken, toplumu önyargılarla yönetilen bir yapıdan ahlaki kavrayış ve eğitime dayalı bir yapıya dönüştüren ilahi bir misyon taşır. Stewart açısından bilginin büyümesi ve yayılması tüm ahlaki ilişkileri ve böylece en merkezi siyasi ve toplumsal kurumların temelini değiştiren bir faktördür. Bu bağlamda, matbaanın icadı, bilginin ilerlemesini güvence altına alma ve hızlandırma ile bilginin alt sınıflar arasında yayılmasını ve yaygınlaşmasını kolaylaştırma işlevleriyle her şeyden daha önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Stewart, eğitimin daha iyiye doğru değişimi gerçekleştirmenin ve insanlığın gerçek potansiyelini ortaya çıkarmanın anahtarı olduğuna inanıyordu. Eğitimin potansiyeline ilişkin iyimserliği, felsefe ve yasamanın zaferleri yoluyla toplumun ilerici bir şekilde gelişeceğine olan inancını yansıtmaktadır (Haakonssen, 1996, s. 234, 239). Bu inanç, Stewart'ın eğitim sistemini

[18] Stewart'ın siyasal iktisat derslerinden öğrencisi olan Henry Cockburn şunu ifade eder: "Bu asil bilimin (siyasal iktisat kastediliyor) unsurlarını ve amaçlarını ortaya koydu ve onu öyle tavsiye etti ki... aylak dinleyicilerine bile onun için kalıcı bir tat bıraktı." (Michie, 1997, s. 27).

demokratikleştirme çabalarının temelinde yatar. Stewart, eğitimin sadece üniversite sınırları içinde kalmaması, toplumun her kesimine ulaşması gerektiğini savunur (Bow, 2022, ss. 67-8). Onun yoksullara yardım, eğitim ve kademeli reform konularına yaptığı vurgu, on dokuzuncu yüzyılın başlarında oldukça etkili olmuştur (Weber, 2023, s. 49).

Stewart Edinburgh Üniversitesi'nde ahlak felsefesi aracılığıyla nazik ve erdemli gençlerin yetiştirilmesini amaçlamıştır. Eğitimin hedefi, sadece bireylerin bilgili olmasını sağlamak değil, gençlerin kendi zihinlerini anlamalarını, düşüncelerini ve davranışlarını etkin bir şekilde yönetme yeteneği kazanmalarını sağlamaktır. Stewart'ın ifadeleriyle; "Kendi adıma, insanoğlunun tüm sefaletlerinin yanlış önyargılarından ve spekülatif hatalarından kaynaklandığına ve bilginin her artışının, bunların etkilerini daha azaltarak hem erdemlerine hem de mutluluklarına katkıda bulunacağına inanıyorum." (Weber, 2023, s. 48). Bu hedef doğrultusunda, Stewart'ın eğitim anlayışı, insanların doğal yeteneklerinin mükemmelleştirilmesine ve zihinsel yeteneklerin (duyular, dikkat, kavram, soyutlama, fikirlerin birleşimi, hafıza ve hayal gücü) gelişimine odaklanır. Eğitimin herkes tarafından anlaşılabilir olması gerektiğini savunan Stewart, karmaşık felsefi ve bilimsel kavramları basit bir dille açıklamaya çalışmıştır. Onun amacı, öğrencilerin bu kavramları içselleştirerek, zihinsel kapasitelerini en üst düzeye çıkarmalarını sağlamaktır. Bu yöntem, öğrencilerin eğitim sürecinde aktif katılımcılar olmalarını teşvik etmiştir (Bow, 2022, s. 68, 72). Eğitim öğrencilerin sadece ahlaki gelişimine değil, aynı zamanda beğeni kapasitelerinin (zira bu beğeni gücü aynı zamanda insanın en önemli entelektüel yetilerinden birisidir) genişlemesine ve çoğalmasına da hizmet edecektir (Stewart 1829, s. 48, 64).

Stewart'ın entelektüel karakter ve ahlak arasındaki ilişkiye dair görüşleri, eğitimin bu iki alanın gelişiminde kritik bir rol oynadığını vurgular. Stewart, entelektüel karakterin, orijinal düşünce ve berraklık gibi özelliklerle tanımlandığını, ahlaki karakterin ise azim, kararlılık ve etik değerlerle bağlantılı olduğunu savunur. Ona göre güçlü entelektüel karakter, genellikle güçlü ahlaki karakterle birlikte var olur ve bu iki özellik birbirini tamamlar (Tannoch-Bland, 1997, s. 309). Eğitim, bu bağlamda, entelektüel faaliyetlerin bireylerin ahlaki yapısını nasıl şekillendirdiğini anlamada merkezi bir role sahiptir. Özellikle, metafiziksel çalışmaların ve ahlak felsefesinin bireylerin entelektüel bağımsızlığını ve ahlaki sağlamlığını artırdığına inanır. Bu nedenle, eğitim hem ampirik hem de teorik unsurlara sahip olmalıdır. Stewart, eğitimin bireyleri sadece entelektüel olarak değil, aynı zamanda ahlaki olarak da geliştirmesi gerektiğini vurgular; çünkü entelektüel özgünlük ve berraklık, ancak ahlaki kararlılıkla tam anlamıyla değerlendirilebilir (Tannoch-Bland, 1997, s. 314). Bu amaçla, eğitim programlarının ahlak felsefesini merkeze alarak, bireylerin hem entelektüel hem de ahlaki açıdan gelişimlerini sağlaması gerektiğini öne sürer.

Stewart, halka bilgi aktarmanın en önemli araçları olan sansürden muaf süreli basın ve broşür edebiyatı ile ilköğretimin, özellikle İskoçya'daki

mahalle okullarının, eğitimin temeli olduğunu vurgulamıştır. Bilgi yayılımını piyasa toplumunu sürdürebilmek için gerekli görmüş, eğitimin entelektüel alışkanlıkları, ekonomi ve çalışkanlığı teşvik edebileceğine inanmıştır. Stewart'a göre, eğitimin yayılması, bireylerin piyasa toplumunda etkili birer aktör olmalarını sağlayarak toplumsal düzenin korunmasında kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, ilköğretim ve yaygın eğitim sistemleri, bireylerin bilgi ve becerilerini artırarak hem ekonomik hem de toplumsal gelişime katkıda bulunur. İlköğretim, sıradan insana düzensiz eğilimleri doğrudan önlemenin yanı sıra 'bir dereceye kadar entelektüel çabayı yaşamın bir tür ihtiyacı ya da gereği haline getiren erken alışkanlıkları' kazandıracaktır. Stewart, bilginin yayılmasının sadece bireysel gelişim için değil, aynı zamanda toplumsal refah ve adalet için de önemli olduğunu savunmuştur (Haakonssen, 1996, ss. 234-240). Stewart'ın bu anlamda eğitimin evrensel bir değer olduğu ve toplumun tüm kesimlerine yayılması gerektiği düşüncesi belirtilmelidir (Bow, 2022, s. 45). Onun eğitim konusundaki bu yaygınlaştırma tavrının toplumsal mobilizasyonun artmasına katkı sağlayacağı açıktır.

Eğitimin evrensel ve tüm toplumsal kesimlere yayılması konusu ile bağlantılı bir biçimde Stewart'ın kölelikle ilgili düşüncelerine de bakmak faydalı olabilir. Stewart, 1778-9 kışında Ferguson'un yerine Ahlak Felsefesi derslerini verirken ahlaki özgürlükle ilgili Amerikan devrimci ilkelerini desteklemiştir. Bunu yaparken, kölelik karşıtlığını sınıfta teşvik eden ilk İskoç Aydınlanma düşünürlerinden biri olmuştur. Köleliği doğa yasalarına aykırı ve insanın doğal haklarını ihlal eden bir uygulama olarak görmüştür. Köleliğin her türlüsünü eleştirerek, öğrencilerine köleliğin sadece ekonomik bir yapı olmadığını, aynı zamanda ahlaki bir yozlaşma olduğunu öğretmiştir. Stewart'ın kölelik karşıtı cesur inançları, insan doğasının evrensel mükemmelliğine ve aydınlanmış bir eğitimin özgürleştirici niteliklerine olan erken bağlılığını göstermektedir (Bow, 2022, s. 33, 43).

Stewart'ın eğitim anlayışı aynı zamanda onun bir hoca olarak derslerinden de anlaşılabilir. Stewart, öğrencilerin aktif katılımını ve eleştirel düşünme becerilerini teşvik eden dinamik bir öğretim tarzını benimsemiştir. Bu nedenle eğitimde sadece bilginin aktarılması yeterli değildir. Stewart, öğrencilerin derse katılımını artırmak için onları sürekli olarak soru sormaya, tartışmalara katılmaya ve eleştirel düşünmeye teşvik etmiştir. Bu yaklaşım, öğrencilerin bilgiyi pasif bir şekilde almasını engellemiş, onların analitik ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Stewart'ın dersleri, ahlaki gelişimi ve entelektüel olgunlaşmayı ön planda tutarak, öğrencilerin sadece teorik bilgileri öğrenmelerini değil, aynı zamanda bu bilgileri pratik hayatta uygulamalarını sağlamıştır (Sher, 1990, ss. 124-5).

Stewart, çeşitli disiplinler arasında eleştirel düşünmeyi ve entelektüel gelişimi teşvik eden uzmanlaşmamış bir müfredatı savunmuştur. Bilim arayışının kişisel bütünlüğü desteklediğini ve insan gelişimini amaçlayan her türlü eğitim planında kilit bir unsur olduğunu savunmuştur. Bilimsel keşif ve ahlaki davranış için hayati önem taşıdığını düşündüğü hayal gücünün

eğitimdeki rolüne önem vermiştir. Hayal gücünün uygun şekilde düzenlendiğinde spekülatif güçleri ve eleştirel düşünceyi geliştirebileceğini vurgulamıştır (Paoletti, 2012, s. 165, 172). Stewart'a göre, gelişmiş bir hayal gücü aynı zamanda ilerici yasa koyucunun da temel bir önkoşulunu oluşturur. Hayal gücünün iyi bir hükümet uğrundaki çabaları için birincil araç, ne kahramanlık edebiyatında ne de ateşli hitabette değil, daha ziyade yeni siyasal iktisat biliminde bulunmalıdır. Stewart derslerinde, halk eğitimini 'halk arasında çalışkanlık alışkanlıklarını ve ... ahlak düzenini teşvik etmenin bir aracı' gibi gördüğünden, bunu anayasal reformun temel bir önkoşulu olarak tavsiye etmektedir (Connell, 2005, ss. 74-5)

Stewart'ın ahlak felsefesi öğretirken saygın seleflerinin belirlediği ilkeleri takip ettiği ve amaçlarının pratik olduğu görülür: Kamu kariyerine yönelecek genç öğrencileri ahlaki ve vatandaşlık görevlerini yerine getirmeye hazırlamak. Stewart'a göre "insan aklının ilerlemesi", yasal düzenlemelerin kusurlarını yavaş yavaş düzeltecek, doğanın daha basit ve güzel düzenlemelerini geri getirecektir (Weber, 2023, s. 45).

Sonuç

Stewart, 18. ve 19. yüzyıllarda İskoç Aydınlanması'nın en önemli figürlerinden biri olarak, birbirine bağlı ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, siyasal iktisat ve eğitim alanlarında derin etkiler bırakmıştır. Shaftesbury ve Hutcheson gibi önceki düşünürlerin izinden giderek, ancak onların fikirlerini daha da geliştirerek, bireysel ahlaki iyilikle mutluluğu merkeze alan bir ahlak anlayışını savunmuştur. Bu yaklaşımıyla, İskoç Aydınlanması'nın akademik üslup geleneğini sürdürmüş ve zenginleştirmiştir.

Stewart'ın çalışmalarının en dikkate değer yönlerinden biri, ahlak felsefesini bilimsel bir araştırma alanı olarak ele alması ve onu deneysel yöntemlerle bütünleştirmesidir. İnsan zihninin yetilerini titizlikle sınıflandırmış, ahlaki yargının içsel doğasını güçlü bir şekilde savunmuş ve etik araştırmaları sistematik bir şekilde bilimsel yöntemlerle harmanlamıştır. Özellikle *Outlines of Moral Philosophy* ve *The Philosophy of the Active and Moral Powers of Man* gibi eserlerinde, ahlak felsefesi alanına derin ve yapılandırılmış bir anlayış sunarak, ahlaki ilkelerin evrensel ve değişmez doğasını savunmuştur. Bu eserlerde, ahlaki yargıların hem akıl hem de duygusal yetilerle ilişkili olduğunu tartışmış, ahlakın bilimsel temellerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Stewart'ın entelektüel titizliği ve edebi cazibesi, onun karmaşık felsefi fikirleri daha geniş kitlelere erişilebilir kılmasını sağlamıştır. Çalışmaları, tam ve sağlam bir teorik çerçeve sunmakta yetersiz kalmakla itham edilebilirse dahi insan davranışlarına yönelik daha etik ve felsefi bir yaklaşıma doğru kamuoyu duyarlılığını değiştirmiştir. Stewart'ın anlatımındaki zarafet ve netlik, ahlak felsefesi söylemi üzerindeki kalıcı etkisini garantilemiştir. Onun rasyonel analizi ahlaki duygularla bütünleştiren dengeli yaklaşımı hem felsefe hem de psikoloji alanında kendisinden sonra gelen düşünürleri etkilemiştir.

Akılcılık ve duygusallık gibi aşırı uçlardan kaçınan bu denge, Stewart'ın ahlak felsefesine yaptığı katkıların önemli bir parçasını oluşturur.

Stewart'ın uluslararası tanınırlığı, Paris, St. Petersburg, Berlin, Napoli, Philadelphia ve Boston gibi şehirlerdeki felsefe toplulukları ve akademiler tarafından onursal üye olarak seçilmesiyle pekişmiştir. Eserlerinin Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Belçika, İngiltere, İskoçya, İrlanda, İtalya, İsviçre ve Almanya gibi birçok ülkede yayımlanması, onun çalışmalarının geniş bir kitle tarafından değer gördüğünü göstermektedir (Bow, 2022, s. 5).

Fizik bilimlerinin yükselişi ve değişen eğitim önceliklerinin ortaya çıkardığı zorluklara rağmen, Stewart'ın ahlak felsefesinin otoritesini koruma çabaları çok yönlü ve stratejik olarak inceliklidir. Kurumsal ve siyasi zorluklara karşı metodolojik yenilikler, dengeli müfredat savunusu ve ahlak felsefesinin temel rolünün yeniden teyit edilmesi yoluyla disiplinin akademik ve kültürel söylemin hayati bir parçası olarak kalmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, Dugald Stewart'ın çalışmaları, insanlık durumunun anlaşılması ve iyileştirilmesinde hem bilimsel hem de ahlaki perspektiflerin değerini kabul ederek, eğitim ve entelektüel sorgulamaya yönelik çeşitli ve kapsamlı bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. Stewart, İskoç Aydınlanması'nın mirasını koruyup geliştirerek, ahlaki ve siyasi düşüncenin geleceğini şekillendirmiş ve sonraki nesil filozofları, eğitimcileri ve entelektüelleri etkilemiştir. Onun mirası, günümüzde de ahlaki ve felsefi tartışmalarda yankılanmaya devam etmekte, etik ve eğitim alanlarında yapılan çalışmalara ilham kaynağı olmaktadır. Stewart'ın dengeli ve bütünleyici yaklaşımı, modern toplumlarda ahlaki değerlerin ve bilimsel düşüncenin birlikte nasıl var olabileceğine dair önemli bir model sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mümin KÖKTAŞ: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mümin KÖKTAŞ: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

Ahnert, T. (2014). *The moral culture of the Scottish Enlightenment 1690–1805*. Yale University Press.

Bow, C. B. (2022). *Dugald Stewart's empire of the mind: Moral education in the late Scottish Enlightenment.* Oxford University Press.

Bow, C. B. (2013). In defence of the Scottish Enlightenment: Dugald Stewart's role in the 1805 John Leslie affair. *The Scottish Historical Review*, *92*(233), 123-146.

Broadie, A. (2009). *A history of Scottish philosophy*. Edinburgh University Press.

Connell, P. (2005). *Romanticism, economics and the question of 'culture'*. Oxford University Press.

Corsi, P. (1987). The heritage of Dugald Stewart: Oxford philosophy and the method of political economy. *Nuncius*, *2*(2), 89-144.

Davie, G. (2001). *The Scotch metaphysics: A century of enlightenment in Scotland*. Routledge.

Deane, S. (1975). The reputation of the French philosophes in the Whig reviews between 1802 and 1824. *The Modern Language Review*, *7*0(2), 271-290.

Eddy, M. D. (2006). The medium of signs: Nominalism, language and the philosophy of mind in the early thought of Dugald Stewart. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Science*s, *37*(3), 373-393.

Fontana, B. (1985). *Rethinking the politics of commercial society: The Edinburgh Review 1802-1832*. Cambridge University Press.

Haakonssen, K. (1984). From moral philosophy to political economy: The contribution of Dugald Stewart. V. Hope (Ed.). *Philosophers of the Scottish Enlightenment* içinde (s. 211-232). Edinburgh University Press.

Haakonssen, K. (1996). *Natural law and moral philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*. Cambridge University Press.

Hipple, W. J. (1955). The aesthetics of Dugald Stewart: Culmination of a tradition. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, *14*(1), 77-96.

Kubo, S. (2013). George Pryme, Dugald Stewart, and political economy at Cambridge. *History of Political Economy*, *45*(1), 61-97.

Macintyre, D. (2003). *Dugald Stewart: The pride and ornament of Scotland*. Sussex Academic Press

Mackintosh, J. (1862). *Dissertation on the progress of ethical philosophy: Chiefly during the seventeenth and eighteenth centuries*. Adam and Charles Black: Edinburgh.

McCosh, J. (2012). *Scottish philosophy: Biographical, expository, critical from Hutcheson to Hamilton*. Cambridge University Press.

Michie, M. (1997). *An enlightenment Tory in Victorian Scotland: The career of Sir Archibald Alison*. Mcgill Queens University Press.

Milgate, M. & Stimson, S. C. (1996). The figure of Smith: Dugald Stewart and the propagation of Smithian economics. *The European Journal of the History of Economic Thought*, *3*(2), 225-253.

Mills, R. J. W. (2018). The historical question at the end of the Scottish Enlightenment: Dugald Stewart on the natural origin of religion, universal consent, and religious diversity. *Intellectual History Review*, 28(4), 529-554

Olson, R. (1975). *Scottish philosophy and British physics 1750-1880: A study in the foundations of the Victorian scientific style*. Princeton University Press.

Paoletti, C. (2012). Common sense in the public sphere: Dugald Stewart and the Edinburgh Review. *History of European Ideas*, *38*(1), 162-178.

Rashid, S. (1985). Dugald Stewart, Baconian methodology, and political economy. *Journal of the History of Ideas*, *46*(2), 245-257.

Rashid, S. (1987). Political economy as moral philosophy: Dugald Stewart of Edinburgh. *Australian Economic Papers*, *26*(48), 145-156.

Rendall, J. (2012). Adaptations: History, gender, and political economy in the work of Dugald Stewart. *History of European Ideas*, *38*(1), 143-161.

Rothschild, E. (2001). *Economic sentiments: Adam Smith, Condorcet, and the Enlightenment*. Harvard University Press.

Sebastiani, S. (2013). *The Scottish Enlightenment: Race, gender, and the limits of progress*. Palgrave Macmillan.

Sher, R. B. (1990). Professors of virtue: The social history of the Edinburgh moral philosophy chair in the eighteenth century. M. A. Stewart (Ed.). *Studies in the philosophy of the Scottish Enlightenment* içinde (s. 87-126). Oxford: Clarendon Press.

Shinohara, H. (2003). Dugald Stewart at the final Stage of the Scottish Enlightenment: Natural jurisprudence, political economy and the science of politics. T. Sakamoto & H. Tanaka (Ed.). *The rise of political economy in the Scottish Enlightenment* içinde (s. 179-193). Routledge.

Stewart, D. (1829). *Outlines of moral philosophy*. The fifth edition, Edinburgh.

Stewart, D. (1859). *The philosophy of the active and moral powers of man*. Boston: Phillips, Sampson, and Co.

Stewart, D. (1864). *Elements of the philosophy of the human mind*. Boston: William H. Dennet.

Stewart, D. (2007). *Selected philosophical writings*. E. L. Mortera (Ed.). Imprint Academic.

Tannoch-Bland, J. (1997). Dugald Stewart on intellectual character. *The British Journal for the History of Science*, *30*(3), 307-320.

Townsend, D. (2007). Dugald Stewart on beauty and taste. *The Monist*, *90*(2), 271-286.

Walter, R. (2019). Defending political theory after Burke: Stewart's intellectual disciplines and the demotion of practice. *Journal of the History of Ideas*, *80*(3), 387-408.

Weber, L. (2023). Dugald Stewart, William Godwin and the formation of political economy. A. Fyfe & C. Kidd (Ed.). *Beyond the Enlightenment: Scottish intellectual life 1790-1914* içinde (s. 36-53). Edinburgh University Press.

Winch, D. (1983). The system of the north: Dugald Stewart and his pupils. D. Winch, S. Collini & J. Burrow (Ed.). *That noble science of politics* içinde (s. 23-62). Cambridge University Press.

Wood, P. (2000). Introduction: Dugald Stewart and the invention of the Scottish Enlightenment. P. Wood (Ed.). *The Scottish Enlightenment: Essays in reinterpretation* içinde (s. 1-35). University of Rochester Press.

Extended Abstract

Dugald Stewart (1753–1828) was one of the leading figures of the Scottish Enlightenment, playing a pivotal role in bridging the intellectual traditions of the 18th century with the ideas of the 19th century. As a professor of moral philosophy at the University of Edinburgh, he gained recognition as an influential educator and thinker, lecturing students from across Britain, Europe, and America. Stewart's works were shaped by an interdisciplinary approach, combining moral philosophy, political theory, economics, and education to address both theoretical and practical issues.

Stewart's legacy lies in his exceptional ability to synthesize ideas. Building on the works of thinkers such as Adam Smith, David Hume, and Thomas Reid, he ensured the continuity and development of Scottish Enlightenment thought. In particular, he popularized Reid's common-sense philosophy, emphasizing rationality and empirical observation as essential tools for understanding human nature and society. Stewart not only preserved these ideas but also adapted them to address contemporary issues. Through all these endeavors, he contributed to the foundations of classical liberalism. His critique of moral relativism and advocacy for universal ethical principles reflected his belief in the enduring validity of certain moral truths despite cultural differences.

In moral philosophy, Stewart supported a balanced approach that combined empirical observation with theoretical reasoning. While acknowledging the role of sentiments in moral judgments, he rejected the notion that morality could be reduced solely to sentiments. Stewart argued that moral principles should be established through rational analysis and universal applicability. He regarded moral philosophy as a practical tool, particularly aimed at fostering civic virtue and ethical awareness among young people preparing for public life. Moreover, he asserted that moral qualities were an immutable part of human nature and emphasized that individual ethical development could be reinforced through education. While advocating for the universality of moral qualities, he accepted the natural diversity of moral practices across cultures, maintaining that fundamental principles remained constant. Within this framework, he considered the philosophy of mind to be the foundational domain of thought, providing the necessary basis for evaluating the findings of other scientific disciplines.

Education was central to Stewart's vision of social improvement. He believed that the dissemination of knowledge beyond the elite classes could transform society by promoting intellectual and moral development. Stewart's teaching methods emphasized critical thinking and active engagement, enabling students not only to learn but also to apply their knowledge to real-world problems. His lectures reflected his commitment to making education both accessible and relevant by linking theoretical ideas to practical applications. He regarded education as a means to combat prejudice and promote civic responsibility, aligning this goal with the broader values of the Enlightenment.

In the field of political economy, Stewart was a pioneer in establishing it as an independent academic discipline. He argued that economic systems should be understood within moral and social contexts, incorporating ethical considerations into analyses of wealth, population, and governance. While influenced by Adam Smith, he moved beyond strict empiricism, adopting a more axiomatic approach that combined observation with theoretical reasoning, introducing methodological innovations. This integration of ethics and economics underscored Stewart's belief in the moral responsibilities of governance and the role of political economy in enhancing social welfare.

Political thought was a cornerstone of Stewart's philosophical endeavors. He viewed political philosophy not merely as a theoretical domain but as a discipline closely tied to social practices. He emphasized that political principles should be grounded in both theoretical and empirical foundations, advocating a balance between abstract thought and practical experience. In the face of the political and social upheavals brought about by the French Revolution, Stewart boldly defended the importance of theoretical speculation and challenged the traditionalist approaches of thinkers like Edmund Burke. His views on governance were shaped by his optimism about human progress and his belief in the power of education and enlightened public discourse to

create more just societies. This approach underscored the necessity of not only individual virtue but also societal reform. For Stewart, political science aimed not only to produce abstract theories but also to establish principles that could guide real-world laws and policies.

Stewart's thoughts on aesthetics were also linked to moral and intellectual development. He regarded the concept of beauty as an element that enriched human experience and encouraged individuals' moral and intellectual growth. Through this perspective, he contributed to efforts to transform Edinburgh into a significant cultural and literary center during the Scottish Enlightenment. However, his aesthetic ideas had a limited impact beyond his era.

Stewart's influence endured beyond his lifetime, notably shaping the intellectual trajectories of his students, such as Francis Jeffrey and James Mill. These students contributed to fields including political economy, social reform, and liberal thought. The debates shaped by Jeffrey's criticisms of Stewart highlighted the resilience of moral philosophy in the face of scientific approaches. Stewart's engagement with publications like the Edinburgh Review extended his ideas to a broader audience, reinforcing his central position in the intellectual movements of his time.

Stewart's works exemplify the transformative power of integrating education, philosophy, and politics. His commitment to rational inquiry, moral development, and interdisciplinary thinking provides valuable lessons for bridging theory and practice in both individual and societal contexts. Rooted in the principles of the Scottish Enlightenment, Stewart's contributions offer a model for addressing the complex intersections of ethics, economics, and politics, leaving a legacy that continues to influence modern society and liberal thought.